

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

**Akcenat sela Ortiješa; O jeziku letopisa fra Nikole
Lašvanina; Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića;
Prilozi za proučavanje oblika negacija u jeziku
rromani**

**Peco, Asim; Mladenović, Aleksandar; Kuna, Herta; Uhlik, Rade
Vuković, Jovan**

1961

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/aa6e843e-f3c5-411a-89fc-681f690c4790>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA

KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA
KNJIGA 7.

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović

O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SITOVIĆA

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

SARAJEVO

1961

NAUČNO DRUŠTVO NR BOSNE I HERCEGOVINE

GRAĐA
KNJIGA X

ODJELJENJE ISTORIJSKO-FILOLOŠKIH NAUKA
KNJIGA 7.

ASIM PECO

AKCENAT SELA ORTIJEŠA

ALEKSANDAR MLADENović

O JEZIKU LETOPISA FRA NIKOLE LAŠVANINA

HERTA KUNA

NEKE OSOBINE JEZIKA FRA LOVRE SIToviĆA

RADE UHLIK

**PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA
NEGACIJE U JEZIKU RROMANI**

SARAJEVO

1961

Urednik
JOVAN VUKOVIĆ,
redovni član Naučnog društva NRBH

S A D R Ź A J

	Strana
<i>Asim Peco:</i>	
Akcenat sela Ortiješa	5—51
<i>Aleksandar Mladenović:</i>	
O jeziku letopisa fra Nikole Lašvanina	53—123
<i>Herta Kuna:</i>	
Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića	125—177
<i>Rade Uhlik:</i>	
Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku RRomani	179—218

RADE UHLIK

PRILOZI ZA PROUČAVANJE OBLIKA NEGACIJE U JEZIKU RROMANI

U novoiindijskom jeziku rromani, tj. u ciganskom, ima, kao i u njemu srodnom jeziku urdu, različitih mogućnosti za izražavanje jezičkih oblika negacije. Tome cilju služi izvjestan broj adverbata, koji su najvećim dijelom zajedničkog porijekla. Uz čestice koje u rromaniju vrše direktno dužnost negacije, prohibicije i njima slične funkcije, postoji i jedna riječca koja obavlja privativnu službu. Pri tom se ne smije ispustiti iz vida činjenica da upotreba odnosnih partikula u rromaniju djelimično odudara od njihove uloge u srpskohrvatskom jeziku. Tako, između ostalog, našem negativnom predmetku *ne-* prvenstveno odgovara slog *bi-*, koji inače u većini slučajeva nosi izrazito privativno obilježje.

Izvjese čestice u rromaniju mogu, kao i u mnogim drugim jezicima, pored negiranja pojedinih riječi, da obavljaju službu negacije i u okviru cijelih rečenica. U prvom slučaju takva se riječca po opštem pravilu stavlja pred odnosnu riječ, s kojom, onda, može u određenim prilikama da sraste u jednu cjelinu ako s njome sačinjava nerazdvojno pojmovno jedinstvo. Tome nasuprot, ako ne postoji tješnja veza, pa ako je odnos između partikule i riječi koju ona prati labilne prirode, oba se dijela pišu odvojeno.

U jeziku urdu postoje tri glavne čestice u službi negacije: 1) NA, koja po značenju odgovara prvenstveno našoj običnoj negaciji *ne*. Ova čestica, koja predstavlja blaži vid negacije, upotrebljava se onda kada postoji neka neizvjesnost, pa se izražava sumnja. 2) NAHIN, što se prevodi našim česticama *ne*, *nije*, *zaista ne*, itd. Ovaj emfatični adverb obilježava jedan stroži vid odricanja. 3) MAT, što znači *ne* ili *nemoj*. Ta riječca ima prohibitivno značenje, jer se njome nešto zabranjuje ili odbacuje.

U rromaniju razlikujemo proste i složene adverbne negacije. U proste računamo: NI (IN), ČI, NA, MA, i BA. Ova posljednja negacija ima karakter samostalnog uzvika. Ona ne služi za označavanje pojmova, jer predstavlja neposredan izraz za osjećanje. U složene adverbne za odricanje ubrajamo: NAJ (sa varijantama INAJ, NINAJ, NANAJ i NANE) TENA i NIČI (INČI). Ova treća dvojna negacija interesantna je po svom sastavu.

Tu smo po svoj prilici suočeni sa slučajem dvije združene negacije, čija se značenja pretežno strogo podudaraju. Prvi dio je *ni* ili *in*, što znači *ne*, a drugi *či*, koji ima identično značenje. Ovakva upotreba tautologije ima za cilj da navedenoj čestici potencira snagu do stepena emfaze. Treba istaći da veći dio ovdje nabrojanih partikula može da posluži i za samostalno odricanje. Svaka predstavlja cijelu jednu rečenicu, eliptički zbijenu u jednu riječ. Takvom osobinom odlikuju se negacije: *niči*, *na*, *naj*, *tend*, *ma* i *ba*. Prema tome, dužnost samostalnog negiranja po utvrđenom pravilu ne mogu da vrše čestice: *ni* (*in*), *či* i *bi*. Ova posljednja čestica, koja se pretežno pojavljuje kao vršilac privativne funkcije u obliku prefiksa, identična je sa predlogom *bi*. Dakle, ta neugledna riječca, koja vrlo često nosi naglasak, vitalno vrši dvostruku dužnost, i to kao predlog i kao živ prefiks.

Pomoću navedenih jezičkih sredstava može se u rromaniju izraziti negacija uz gotovo sve vrste riječi. Podsjetimo se pri tom da se i u srpsko-hrvatskom negacije, pored ostalog, pojavljuju i u vidu uzvika. U ovom radu prikazaću, prije svega, četiri osnovne negacije u rromaniju: *na*, *ni*, *či* i *ma*. Od njih se, izuzimajući riječcu *ma*, mogu izvoditi i složeni izrazi, na koje ću se kasnije podrobnije osvrnuti. Poslije toga preći ću na osvjetljavanje privativne i negativne uloge predloga *bi* koji kao afiks redovno priraste sprijeda za riječ. Na kraju, kad se budemo dovoljno upoznali sa glavnim problematikom, dotaći ću se letimično i slučaja odrečnog uzvika *ba*, koji se, uostalom, samo regionalno, i to u ograničenoj mjeri, upotrebljava. Ova razmatranja začinju velikim brojem primjera iz žive jezičke prakse.

A sada, prije nego što predem na šire izlaganje materije, moram da učinim jednu opštu napomenu. Ko god bude pratio prikazivanje ove građe, moraće stalno da drži na umu da je ona gotovo bez izuzetka uzeta iz govora tzv. vlaške grupe, a među njima u prvom redu iz gurbetskih dijalekata. Samo ondje gdje se ukazala potreba za poređenjem pružen je u nekoliko riječi materijal i iz ostalih govornih grupa rromani-jezika.

NA. Ova negativna čestica glasi i u jeziku urdu *na*, s tom razlikom što ovdje vokal *a* u kvalitativnom pogledu ne odgovara potpuno svom parnjaku u rromaniju. U urdu jeziku ona služi za obično negiranje, tj. ona se upotrebljava u onim slučajevima gdje ne postoji neka izrazita potreba za emfatičnim isticanjem. Ona može kao prefiks da stane pred imenice, participe i pred afirmativne pridjeve, koji mogu da budu prosti i složeni. Čestica *na* prvenstveno se uzima onda kada usljed nesigurnosti iskrnsne dvoumljenje ili kolebanje. Ona je potisnula partikulu *ma* i u volitivu. Porijeklo riječce *na* može se pratiti unazad sve do sanskrta. (Cf. Pasp.: Skr. *na*, ind. *no*, *noṭ*, a particle of prohibition, negation and annihilation).

Pored toga nalazimo i u perzijskom jeziku jedan sasvim sličan adverb, *nā*, sa značenjem *ne* ili *nije*. Prefigiran pred imenicu ili pred pridjev, on dobija vrijednost koja je ekvivalentna značenju privativnih i dr. predmetaka *in-*,

un-, *dis-*, itd. u nekim indoevropskim jezicima. A evo i primjera iz kojih se vidi njihova namjena u prefiksnoj službi: *nahoš* — bolestan, *nadani* — neznanje, i dr. Napominjem da se ovaj odrečni prilog *na* u rromaniju javlja i u svojstvu binegacije. (Cf. Pasp.: *Utraque particula repetita (ne ne) vel (ni ni) respondet lat. neque*).

Navešću sada i dva primjera iz urdu jezika, paralelno sa istim tekstom u rromaniju. Za ovu priliku uzeću baš slučajeve na osnovu kojih se dade lako uočiti sličnost između ta dva srodna jezika. Tako se, recimo, naša zapovjedna rečenica: *Ne pij!* kaže u urdu: *Na pia!* dok u rromaniju glasi: *Na pi!* Dalje, ako na urdu prevedemo naš tekst: Ne budi čovjeka koji spava, dobićemo ovakvu rečenicu: *Sote ko na jagao* (čitaj: džagao)! Ta rečenica, prevedena na rromani, glasi: *E suté ná džungáv!* Dakle, izvjesna, makar i daleka, sličnost postoji između istih rečenica u urdu i rromaniju.

Odrečna čestica *na* igra u rromaniju dvostruku ulogu, već prema slučaju i narječju u kome se upotrebljava. U arlijskim (jerlijskim) dijalektima ona je većinom zastupljena u prostoj funkciji obične negacije u indikativnoj rečenici, dok se na prostranom području različitih ciganskih narječja vlaške grupe ta riječca nalazi pretežno u službi prohibicije. Uzgred napominjem da se ove dvije grupe rromani-jezika bitno razlikuju među sobom. Razlike kadšto zadiru čak i u samu strukturu jezika.

Iznijeću ovdje najprije nekoliko primjera iz raznih mješovitih arlijskih narječja. Rečenica: *Ná ka-ródav šošojén* znači: Neću tražiti zečeve. Rrom. *šošój* (zec) upor. sa hindustan. *sasa* (zec). Arlijsko: *Ná lijá jag* znači: Nije uzeo vatre. Kao što vidimo, uz riječ *jag* ne stoji član, a to je zato što je ona upotrijebljena u partitivnom smislu. Sa rrom. *lijá* i *jag* upor. urdu: *lenā* — uzeti, primiti, i *āgni* ili *āg* — vatra. Ove dvije posljednje riječi su srodne i sa našom riječju *oganj*. Dodaću jednu rečenicu i na dijalektu Gopta, koji sa vrlo bliskom arlijskom grupom sačinjava jednu užu zajednicu. *Ov ma džđni kéri*, tj.: on ne zna raditi. Upor. urdu: *jānmā* (čitaj džanna) — zatim, razumjeti, i *karnā* — raditi, činiti, izvršiti.

Daću sada nekoliko rečenica iz rromani-dijalekta vlaške grupe, gdje se partikuli *na* redovno dodjeljuje prohibitivna uloga, i to u dva načina, u imperativu i konjunktivu. Npr.: *Ná dara!* — Ne boj se! Mjesto toga se često čuje i: *Má dara!* S time upor. urdu: *darnā* — bojati se. Zatim ovaj primjer: *Ná našén améndar!* — Ne bježite od nas! *Ná džan!* — Ne idite! Uzgred upozoravam na to da je slučaj htio da ta rečenica može da dobije i jedno sasvim drugo značenje: Nemoj znati! Bukvalno: Ne znaj! U prvom primjeru radi se o glagolu *džav* — idem, a u drugom o glagolu *džanáv* — znam. Iz ovih primjera vidimo da prohibitivna riječca *na*, kao i u mnogim drugim prilikama, prevlači akcenat na sebe. Dosljedno tome, ona zna da se afirmišće i u dužim rečenicama pa da i tu ponese naglasak. Tome treba dodati da ta mala čestica kad se nade u službi imperativa ne dopušta da radi eventualnog

ukidanja zijeve bude lišena vokala ispred glagola koji dolazi iza nje a koji i sâm počinje vokalom. To je pravilo, ali i tu ima izuzetaka. Tako se kaže: *Ná ikli!* — Ne izlazi! *Ná ortosár!* — Ne ispravi! Međutim, ispred drugog lica jednine imperativa pomoćnog glagola *aváv* (budem) negativna čestica *na* može da izgubi svoje *a*. Npr.: *N'av!* Ne budi!

Prohibitivni adverb *na* može, kao što sam već naglasio, ponekad da stoji i samostalno, i to u početku rečenice ili na njenom završetku. Npr.: *Adivé sov, a tehára ná!* — Danas spavaj, a sutra ne! Upor. urdu: *sonā* — spavati. Međutim, pomenuta čestica može da se javi i potpuno nezavisno, u svojstvu ellipse. Tako: *Ná, ná!* znači: Ne, ne! Nemoj, nemoj! Ili ova dva primjera: *Ná muk len!* — Ne puštaj ih. *Ná, múk len!* — Nemoj, pusti ih! Kad se, dakle, iza prohibitivne čestice *na*, kao u ovom slučaju, stavi zapeta, dobija se potpuno suprotan smisao. Naravno, u usmenom govoru razlika se zapaža samo po intonaciji. Ili ova lakonska poruka, koja ima svog klasičnog parnjaka negdje u istoriji: *Na, phrála, chin le bí phučimahko!* sa dva sasvim suprotna značenja: Nemoj, brate, posjeći ga bez pitanja! i, fatalna alternativa: Ne, brate, posijeci ga bez pitanja. Jednu ovakvu dvosmislenost omogućila je činjenica da se adverb *na* javlja u dva značenja: *ne* i *nemoj*.

U vezi sa prikazivanjem funkcije i vrijednosti čestice *na* neće biti nadmet ako na časak razmotrimo i dva interesantna slučaja glagolskih lokucija u zapovjednom načinu. Rečenica: *Ná thov muj!* znači: Ne viči! Ne zovi! dok se rečenica: *Ná mothov!* prevodi ovako: Ne kazuj! Ne reci! Ne odavaj! U obadva ova primjera nalazimo riječ *thov*, koja predstavlja drugo lice jednine zapovjednog načina od glagola *thováv* (stavim, metnem, namjestim). Ali, isto tako zajednički im je i direktni objekat, riječ *muj* (usta, obraz, lice). U slučaju *thov muj* sklop lokucije ostao je još labilan, što je omogućilo da oba njena sastavna dijela sačuvaju svoj prvobitni, individualni oblik. Stalna dopuna glagola *thováv* dolazi normalno na drugo mjesto. Ona je, međutim, ovdje još uvijek pokretna, pa bi, ako zatreba, za nevolju mogla eventualno da izbije i na prvo mjesto, ispred glagola, kao što je, recimo, slučaj sa jednim glagolom bliskog značenja: *Múj dav* ili *dav muj* (zovem). Međutim, varijanta *mothov* pruža nam suprotnu sliku. Objekat se konačno stabilizovao na prvom mjestu, tj. ispred glagola, a znamo da po opštem pravilu jezika rromani treba da slijedi iza njega. Tu se dopuna kao takva, međutim, više i ne osjeća jer je mrtva, nepokretna i fonetski izmijenjena. Ona nema više nikakve vitalne funkcije i njena uloga svodi se na to da obrazuje prvi slog jednog glagola koji sada, kao i ostali nevezani glagoli, od prilike do prilike, traži neki drugi, novi objekat.

Ovom prilikom nameću mi se još neka poređenja u sličnim relacijama. Uzeću ipak samo još dva upadljiva slučaja, i to ovog puta ne sa glagolom *thováv* (*thav*) već sa glagolom *dav*, kome je u frazeologiji rromani-jezika, pored glagola *čeráv* (činim), rezervisano prvo mjesto u službi građenja slo-

ženih glagolskih izraza. Dakle, prvi primjer glasi: *Ná de kán!* bukvalno: Nemoj dati uha! Stvarno značenje: Nemoj slušati! i to u smislu: Nemoj prislušivati! Tome nasuprot, drugi primjer glasi: *Ná kánde!* bukvalno: Nemoj uha dati! dok stvarno znači: Nemoj slušati! ili: služiti, u smislu: Nemoj poslušati (služiti)! Tu se nekadašnji vitalni, a sada već umrtvljeni objekat stalno povezao sa svojim glagolom, sa kojim čini jednu jedinstvenu cjelinu. Ovome što sam dosad izložio treba, bolje ilustracije radi, dodati i ovaj mješoviti primjer: *De kán thaj kánde!* — Čuj i poslušaj!

Ranije sam već jednom podvukao da se u narječjima vlaške grupe čestica *na* stavlja ispred glagolskih oblika u konjunktivu. Tu konstataciju treba ovdje nadopuniti napomenom da konjunktiv u rromaniju po svom obliku ni u čemu ne odskače od indikativa i da samo veznik *te* formalno odaje njegovo prisustvo. U tom se slučaju prohibitivni prilog *na* (koji je u samoj stvari taj što za sobom povlači konjunktiv, a koji može da stoji ispred ili iza riječice *te* prevodi obično srpskohrvatskom negacijom *nemoj*. Ako se veza *te* nalijepi pozadi na negativnu partikulu, rečenica će ličiti na prijateljsko pozivanje, na opomenu ili na savjetovanje. Ako, međutim, veza prione sprijeda za česticu *na*, rečenica dobija obilježje strožeg upozorenja. Dakle, slično kao i u srpskohrvatskom. Npr.: *Te ná xoxavéh man!* (Da me ne prevariš!) A: *Ná te man xoxavéh* (Nemoj da me prevariš!) Treba podsjetiti pri tom da glagol *xoxaváv* u značenju: lažem zahtijeva dativ, dok akuzativ traži samo onda kad znači: prevarim ili: varam. Međutim, upotreba akuzativa u oba slučaja preovlađuje i uzima sve više maha. Upor. srpskohrvatski provincijalizam: Nemoj da me (akuz.) lažeš, tj.: nemoj da me varaš! Još jedan primjer: *Ná te tu man maréh!* — Nemoj da me biješ! Ova konstrukcija stoji mjesto imperativa: Nemoj me biti! Ovdje treba podvući da u rromaniju, kao ni u narodnim govorima u istočnom dijelu područja srpskohrvatskog jezika, nema neodređenog glagolskog načina, pa se, kao i u ovom slučaju, zamjenjuje saveznim načinom (konjunktivom). To je, uostalom, odlika većine balkanskih jezika, kod kojih infinitiv nezadrživo izumire, pa ukoliko nije sasvim nestao iz upotrebe, on sporadično još vegetira.

Međutim, maloprije navedena rečenica može da se u rromaniju izrazi i oštrije, zapovjednim načinom: *Ná mar ma!* — Ne bij me! što u tom jeziku skladnije zvuči nego u srpskohrvatskom. Upor. urdu: *mārnā*, to beat, te smite, to push. Jedan drugi primjer: *Ná te láde incá!* — Nemoj da se seliš oňamo! (konjunktiv) ili: *Ná láde incá!* — Ne seli se onamo! (imperativ). Upor. urdu: *lādnā*, to load, to lade. Rromani-glagol *lādav* (selim) javlja se u istom obliku u dva aspekta, tj. u tranzitivnoj i intranzitivnoj glagolskoj službi. Upotrijebljen u prelaznom svojstvu, on sve više traži i uspijeva da potisne kauzativni oblik *ladaváv* (preseljavam).

NA-TA. Emfatični, naglašeni, oblik prohibitivne čestice *na* rjede se čuje, i to samo u nekim dijalektima, a u momentima koji su afektivno snažnije

istaknuti. To je oblik: *NA-TA*. Prema stvorenoj govornoj situaciji, on se prevodi čas ovako, čas onako: *Ta nemoj! Ma nemoj! De nemoj!* Pored toga što se upotrebljava sasvim samostalno u vidu eksklamacije, on se pojavljuje i u sklopu rečenične konstrukcije. Npr.: *Ná-ta te xúteh trujál!* — Ta nemoj da skačeš okolo! *Ná-ta te amén sigaráh!* — Ma nemojmo da žurimo toliko! Dakle, nešto poput adhortativnog konjunktiva. Ova čestica (emfatični sufiks) *-ta*, koja nema svoje akcenatske samostalnosti, istovjetna je sa enklitičnom riječcom koja se radi pojačanja tako često javlja kao dodatak imperativu. Npr.: *Pi-ta!* — Pij-der! Ili: *De-ta, pi!* — Deder, pij! *Ač-ta!* — Stani-der! *Ač* je apokopirani oblik imperativa *áč* od glagola *ačháv* (stanem), koji u ovom slučaju, kako vidimo, gubi svoju aspiraciju, što je vrlo značajno. *Avén-ta te bešén ándo vrdón!* — Pa dodite da sjednete u kola! Upor. urdu: *baithnā, to sit down. Džáta, dikh!* — Ta idi, vidi! Ponekad dolazi do haplološkog stezanja i do slivanja oblika imperativa sa česticom *-ta*. *Ušta!* — Ustaj-der! od: *Ušti-ta!* Uostalom, mislim da ništa ne stoji na putu da se postpozitivna partikula *-ta* uvijek piše zajedno sa prethodnim oblikom glagola. U slučaju emfaze umjesto sklopa *ná-ta*, riječca *na* može da se ponovi da bi se podvukao odbojni stav ili intenzivno protivljenje: *Na, na!* tj.: Ne, ne!

Usljed česte upotrebe pomenute čestice u njenom naglašenom svojstvu može izuzetno da se desi da poneki glagol izgubi svoj verbalni karakter. To je, međutim, krajnje rijedak slučaj. Tada se imperativ ne osjeća više kao takav, već se svodi na prosti uzvik. Uostalom, sličnih pojava nalazimo i u srpskohrvatskom. Tako je, npr., i rromani-oblik: *I-ta!* — Gle! (bukvalno: Vidi-der), možda, postao od arhaičkog oblika *Ikh-ta!* — Vidi-der! Glas *kh*, koji se zbog prirode svoje artikulacije ne može tako brzo izgovoriti, otpao je u ovoj prilici, gdje se radi o uskliku koji simboliše jednu intenzivno afektivnu situaciju. Danas se u istom značenju najviše upotrebljava oblik *dí-ta* ili, rjeđe, *díkh-ta!* Ako se glagolske osnove odlikuju većom dužinom, onda se izbjegava čestica *ta*, pa se, eufonije radi, ne uzima imperativ sa tim enklitičnim dodatkom («naveskom»). S druge strane, moram da skrenem pažnju na jednu gotovo kongruentnu pojavu u rumunskom jeziku. To je uzvik *iată*, koji svojim adekvatnim značenjem i svojim oblikom živo podsjeća na česticu od našeg uzvika *eto*. Tu ćemo stati i nećemo se upuštati u detaljnije traganje za porijeklom uzvika *i-ta!*

U rromaniju postoji i jedan, istina, vrlo ograničen, broj riječi, koje možemo smatrati složenicama starijeg tipa, čiji prvi dio sačinjava privativna partikula *na-* koja je negdje ortotona, a negdje lišena naglaska. Po tome što su složene s odrečnom česticom, one mahom izražavaju nešto što je u ovom ili onom smislu negativno. To su fosilizovane složenice čisto leksičkog obilježja, pa uglavnom nemaju nikakvih živih, produktivnih nastavaka. Izvedenice se od njih samo djelimično grade, i to u neznatnom broju, a po-

negdje uopšte nema ni uslova za njihovo obrazovanje. Izostaviću neke prastare složenice s negacijama, npr.: *Našáv* (bježim), *nangó* (go, nag) itd.

NAHASILI. Tipično arhaičku tvorevinu predstavlja i riječ NAHASILI, sa značenjem nevaljast, nepravilan ili neispravan. Mada ide u pridjeve, koji su, kao što znamo, promjenljiva kategorija, ova je riječ lišena sposobnosti da prima mociju i da se mijenja u bilo kome drugom pravcu. Ona ima svega jedan jedini oblik za oba roda i oba broja. Od toga pridjeva ne mogu se, po pravilu, izvoditi ni glagoli ni apstraktne imenice: *nahasilipé*, niti se od njega daje obrazovati bilo koja druga vrsta riječi. Zanimljiva je pojava da se mjestimično, mada vrlo rijetko, nailazi i na izvorni pridjev bez prefigirane negacije *na*. Taj oblik, *hasíli* (ili *asíli*), ne javlja se u nekom živom tekstu. On se navodi samo kao nešto suprotno negiranom pridjevu *náhasili*, *násili*, (ili *náhasilo*), koji je i sam prava rijetkost.

NASUL. Dalje, u rromaniju ima još jedan pridjev sličnog oblika i značenja. To je riječ *NASUL*, koja znači opak, zao, proklet, i sl. Ta etimološki meni potpuno nejasna riječ je ambigena; ima samo jedan krut i nepromjenljiv oblik, koji je odavno okamenjen. Od njega se može izvesti i apstraktna imenica, a to je *nasulipé*, sa respektivnim značenjima: opačina, zlo, ali i padavica (!), itd. Mora se, međutim, konstatovati da se jasno osjeća da je riječ *nasulipé* manje-više vještački nategnuta tvorevina, pošto je jednom morbidnom obliku pripojen jedan tvorački sufiks, tako da i sama složenica ne daje znake života. Uz *nasúl* treba eventualno staviti i goptsko *najél*, *nahél* (rdav), jer je prelaz indoiran. *s* u *h* sasvim redovna pojava.

NASVALO. Po načinu tvorenja, tj. po tome što, bar naoko, počinje privativnom česticom *na-*, spada ovamo i pridjev *NASVALO* (što znači bolestan), koji po svojoj sadržini i po svom spoljašnjem izgledu unekoliko liči na one naprijed spomenute riječi. Ali ova riječ može, za razliku od one dvije prve, da primi sve oznake za rod i broj. Štaviše, ona se mijenja pravilno, kao i svi ostali pridjevi u rromaniju koji se završavaju na sufiks *-ló*. Od izvedenica spomenuću apstraktnu imenicu *nasvalipé* (m) ili *nasvalimós* (m), tj.: bolest, zatim glagol inhoativnog karaktera *nasvájvav*, što znači: obolim, pa *nasvárdivav* — razboljevam se, i naposljetku kauzalni glagol *nasvaráv*, što će reći: Učinim da neko oboli, prouzrokujem da neko bude bolestan ili dam povoda da neko bude bolan. Upor. njemački glagol *kränken* — jediti, ili kajk. *krenkati* nekoga, od pridjeva *krank* (bolestan).

A evo kako Paspatis izvodi porijeklo riječi *nasvaló* (*nasfaló*): adj. Malade, comp. de *na*, partic. nég. et du Skr. *bála*, adj. strong, stout, robust, powerful... Lat. de-bilis.

NAŠTI. Naposljetku želim da iznesem slučaj mjestimično potpuno defektivnog glagola *NAŠTI* (sa dijalekatskim varijantama *naštík*, *naščík*, *načí*, i *nahí*). On ostaje u gurbetskom obično nepromenljiv, infleksibilan, jer, po

pravilu, ima samo jedan oblik za sva lica, za oba broja i za sva vremena. Tačno značenje, tj. lice, broj i vrijeme, utvrđuje se po finitnom glagolu, koji ga baš zato redovno i prati. Slijedeći primjer će nam to bolje objasniti: *Naštf džav* ili, rjeđe, *naštf te džav* — ne mogu da idem, tj.: ne mogu ići. Riječca *te* je veza koja znači *da*, a *džav* je prvo lice jednine sadašnjeg vremena od glagola ići. Kao što sam već nagovijestio, riječ *naštf* može da predstavlja bilo koje lice, oblik i vrijeme. Mogli bismo, prema tome, pretpostaviti da se u ovoj prilici javlja kao neodređeni način (mada za njega u balkanskom rromaniju nema posebnog oblika). Kad bi, počem, riječ *naštf* ovdje stvarno bila infinitiv, onda bismo se suočili s jednom sintagmom koja se oštro suprotstavlja konstrukciji u srpskohrvatskom jeziku. Tada bi se rečenica: Ne mogu ići sastojala od ličnog oblika (tj. od prvog lica sadašnjeg vremena) modalnog glagola moći, koji ovdje služi za modifikovanje značenja glagola *džav*, i od infinitiva glagola ići. Ali kao što smo čuli, po našoj pretpostavci mogao bi da nastupi u neku ruku suprotan slučaj: *Naštf džav*. Znači da bi na prvo mjesto mogao, eventualno, da dođe infinitiv modalnog glagola moći, a poslije njega lični oblik glagola ići. Drugim riječima, dok se u našem kaže: Ne mogu ići, u gurbetskom bi se reklo: Ne-moći idem. Slično bi moglo da važi i za druga vremena, pa i za pogodbeni način, itd. Kad takve kuriozne konstrukcije od riječi do riječi prevedemo na srpskohrvatski, one vrijeđaju naše jezičko osjećanje. Ako rečenicu: Neću moći doći prevedemo na gurbetski, ona će glasiti: *Naštf kam-džav*, što bi po onoj alternativni značilo: Ne moći ću-idem. Tada bi i naša jasna konstrukcija: Nisam mogao ići glasila: *Naštf delém*, što bi u bukvalnom prevodu zvučalo čudesno: Ne moći sam išao. Međutim, treba ipak podvući da je riječca *naštf* u gurbetskom dobila sasvim drugu lokalnu vrijednost. Glagolsko porijeklo toga dvočlanog okamenjenog izraza ne osjeća se više. Obje prvobitne komponente srasle su u jednu nerazdvojnu cjelinu, koja u savremenom govoru Gurbeta fungira kao neka prosta čestica modalne prirode.

Međutim, potrebno je naglasiti da u mnogim ciganskim dijalektima vlaške grupe načinski glagol *naštf* gradi i lične oblike, i to pod uticajem susjednih vernakularnih govora. Da je posrijedi strano jezičko sredstvo, vidi se, između ostalog, i po sigmatičkom načinu obrazovanja nekih oblika pomoću sufiksa *-sar*, odnosno *-sav*. To je odraz uticaja novogrčkog jezika, koji se osjeća i u drugim balkanskim jezicima u oblasti građenja glagolskih oblika. Tako se, pored ostalog, umjesto gurbetskog: *Naštf dikhláh*, što znači: Nije mogao vidjeti, u lejaškom narječju, na primjer, kaže i: *Naštisárdas te dikhlél*.

Dodajmo ovdje da u goptskom obliku *naštu* ono završno *-u* odgovara opštegiganskom završetku *-av* za prvo lice jednine sadašnjeg vremena.

Na redu je sada razmatranje porijekla toga vrlo interesantnog defektnog glagola *naštf*. Poređenja radi Aleks. Paspatis, čuveni grčki ciganolog, između

ostallog, navodi i sljedeću građu kojom se, u ovome slučaju, mislim, ne možemo u dovoljnoj mjeri koristiti: Sanskritski *nāṣṭi*, ind. non existence, not so, it is not: *na*, negative and *asti*, is third person singular present tense of as. to be. Hindustani *nat'h*, s. m. non existence, *nas*, non existence, annihilation H. Pers. *nest*, nought, *nest kurna*, v. a. to abolish, to annihilate, to ruin, to destroy. Tr. pers. *nîst*, third person du préterit. du v. pass *bouden*, il n est pas, s. ce qui n'existe pas, *nîsti*, s. p. le néant, la non-existence. Bchi Pukkhto, *nesti*, f. non-existence

NAŠAJ. Ovaj dvočlani kompozicionalni izraz, koji se vrlo, vrlo rijetko čuje, po značenju je potpuno adekvatan maloprije obrađenom glagolu *našiti*. To je, u stvari, negativni oblik isto tako defektivnog i nepromjenljivog modalnog glagola *šaj* (moći), koji je glagolu *našiti* parnjak suprotnog značenja. Prema tome, *nášaj* (*ná šaj*), kao i rijetki izraz *ní šaj*, znači: »nemoći« (ne moći, tj. ne biti u stanju). Sklop *nášaj* (*ná šaj*) može se pisati i sastavljeno i rastavljeno. Mjesto *šaj* govori se kod vlaških Cigana mjestimično i *dašti*, pri čemu slog *da*, očigledno, predstavlja afirmativnu česticu slovenskog porijekla, za razliku od glagola-blizanca suprotnog značenja, *našiti*, gdje je prvi slog *na-*, kao što već znamo, po svoj prilici identičan s negativnom česticom *na*, o kojoj smo ranije dovoljno raspravljali. Gurbetska rečenica: *Me šaj gová čeráva*, što znači: Ja bih to mogao učiniti, glasi na pravom vlaško-ciganskom: *Me daštíva godová te čeráv*. Zbog svog savršenog rimovanja i zvukovnog efekta oba ova glagola, *dašti* i *našiti*, javljaju se i u dječijim razbrajalicama, za koje su kao Reimwörter (echowords) vrlo podesni.

Slično se odnose u rromaniju još nekoliko glagola koji su potpuno ili samo djelimično defektivni, što uvijek zavisi od regionalnog govora ili mjesnog narječja. Tako je jednim dijelom defektivan i nepromjenljiv i glagol *trubúj* [*trubúl*] koji odgovara našem bezličnom glagolu *treba*, s kojim je i inače zajedničkog porijekla. Njegov odrečni oblik *ní trubuj* od govora našem obliku *ne treba*. Slične je prirode i glagol *móra* [ili *músaj*], koji odgovara našem modalnom glagolu *morati*. Srpskohrvatska rečenica: *Moralo se*, prevedena na rromani, glasi: *Móra sáha*, bukvalno: Morati bilo je. Stvar bi se, eventualno, mogla protumačiti kao da je oblik *mora* shvaćen kao verbalna imenica. Prema tome, *móra sáha* značio bi bukvalno: *Moranje bilo je*. Ako, međutim, konstrukciji damo negativan oblik, onda ćemo doći do saznanja da jednom ovakvom nagađanju nema mjesta. Navedena rečenica u odrečnom obliku može da glasi samo ovako: *ní móra sáha*, što znači: *Nije se moralo*. Treba, naime, znati da negativna čestica *ni* u značenju srpskohrvatskog *ne* može stajati samo ispred glagola. To je pravilo od opšte vrijednosti, koje ne trpi nikakvih izuzetaka. Zadatak negacije pred imenicama, zamenicama, pridjevima i prilogima izvršava mahom odrečna partikula *naj*.

NAJ. Nastavljajući izlaganje građe u vezi sa negativnom česticom *na*, želim da se malo detaljnije osvrnem i na složeni negacijski oblik *NAJ*, koji

se javlja i u vidu naglašenih nijansi, reduplikacija *INAJ*, *NINAJ*, *NANAJ*, *NANE* i *NA HINE*. Svi ovi oblici imaju dva jedinstvena značenja: *nije* i *nema*. U ovim varijantama se jasno vidi da je negacija *naj* pojačana predmetanjem odrečnih čestica *ni* ili *na*, što zavisi od dotičnog govora ili narječja. Prefiks *ni* uobičajen je u govorima vlaške grupe, a prefiks *na* u govorima tzv. nevlaške (Non-Vlach) grupe. U uvodu sam podsjetio da u urdu postoji pojačana negativna partikula *nahin* (ili, vulgarno, *najin*). Ona je, u stvari, istog porijekla kao i rromani-čestica *naj*, pa je takođe složena od dvije negacije. Negacija *nahin* služi redovito u prezentu i u indikativu prefekta. Pošto je sastavljena od verbuma substantivuma i preponirane riječce *na-*, koja ga negira, ona, po pravilu, u perfektu ne reflektira na pomoćni glagol, dok u prezentu (present continuous) može da ga ima, ali može da prođe i bez njega. Prema tome oblici *hun* (sam), *haj* (je) i dr. mogu u odrečnim rečenicama slobodno da izostanu jer su oni ionako već sadržani u složenici *nahin*, koja sama već znači *nije*, itd.

Pored toga urdu adverb za negaciju, *nahin*, obuhvata još i značenjske odrečnih riječca *ne* i *nije*. Sljedeći primjeri će nam pokazati da se oblici pomoćnog glagola *biti* mogu i onda prenebreći kad bismo ih, po našem shvatanju i po osjećanju jezika, očekivali. *Main nahin jātā* (čitaj: džata). Evo te rečenice i u jeziku rromani, koja joj je i inače slična: *Me ní džav* — (ja ne idem.). Vidimo, dakle, da je u urdu upotrebljen složeni adverb za negaciju, dok je u rromaniju uzeta prosta negacija *ni*, kojom ću se uskoro potanje pozabaviti. *Meri larki-ke pas ghora nahin*. Ova rečenica, koja u prevodu glasi: Moja djevojka nema konja, kaže se u rromanniju: *Páša mni raklí náj gra* (bukvalno: Kod moje djevojke nije konj). Obje navedene rečenice razlikuju se uglavnom po redu riječi. Inače se ovdje riječi iz urdu po lingvističnom kriterijumu prilično blisko podudaraju s onima iz rromanija. Pravilo je da čestica *nahin* u imperativu stane pred glagol, ali se gdjekad nađe i iza njega. Npr.: *Ro nahin!* — Ne plači! To se u rromaniju kaže: *Ná rov!* U ovom jeziku riječca *na* nikada ne može da stane iza glagola, koji ona negira; ona mu uvijek prethodi. Isto tako dvojni adverb *naj* ne može se upotrebiti u imperativu.

Maloprije sam već nabacio da negativna riječca *naj* u rromaniju ima dva glavna značenja: *nije* i *nema*. U stvari, ona je samo osnovni negativni oblik pomoćnog glagola *biti* i znači: *nije*. Ta se negacija u gurbetskom upotrebljava samo u onim vremenima pomoćnog glagola *biti* koja se grade od osnove *s-*, a to su sadašnje i prošlo vrijeme. Za odricanje u ostalim vremenima, tj. za negiranje onih oblika koji se obrazuju od osnove *av-*, služe druge odrečne čestice, *ni*, *či* i *na*. Treba, naime, upamtiti da se vremena i načini pomoćnog glagola *biti* u rromaniju obrazuju od dvije osnove, ito od osnove *s-* (ili *h-*) i od osnove *av-* (u arlijskoj varijanti: *ov-*).

U gurbetskom govoru pomoćni glagol *biti* mijenja se u sadašnjem vremenu uglavnom ovako: *sem*, *san*, *si(hi)*, *sam*, *sen*, *si(hi)*. Trenutno, ne uzimamo u obzir različite arlijske dublete, kao što su: *hinjúm*, *sijúm*, idr.

nájsam, nájsen, naj. Oblik *naj*, koji se kao i oblik *si* (*hi*), kako vidimo, javlja samo u trećim licima jednine i množine, nastao je, u stvari, stezanjem riječice *na* i trećeg lica prezenta pomoćnog glagola biti (*hi*), tj. *naj* je nastalo od *na hi*, (u urdu: *nahin, najin*). Dakle, negativni oblik prezenta tvori se po istom obrascu kao i u srpskohrvatskom, *nijesam, nijesi*, itd., tj. oblici su složeni od negacije *nije* i oblika *sam, si* itd. Tako imamo *nájsem* prema *nijesam*, *nájsan* prema *nijesam*, *naj* prema *nije*, itd. Po ugledu na kraće srpskohrvatske oblike *nisam, nisi*, itd. grade se i u rromaniju, tu i tamo, oblici *ní sem* (*čí sem*), *ní san* (*čí san*), *naj(!) ní sam* (*čí sam*), *ní sen* (*čí sen*), *naj(!)*. U ovom slučaju negativna čestica *ni*, odnosno *či*, treba da se piše odvojeno od glagola.

Perfekt je u srpskohrvatskom složen, a u rromaniju prosto vrijeme. On je građen sintetički, bez učešća pomoćnih glagola. Oblik preterita u bosanskom gurbetskom glasi ovako: *Sémah, sánah, sáh, sámah, sémah, sénah, séha*. Njegov odrečni oblik je sljedeći: *Nájsemah, nájsanah, nájsah, nájsamah, nájsenah, nájsaha*. Osim toga ima u rromaniju znatan broj varijanata.

Uz izloženo pravilo iznižeću nekoliko primjera. *Gajá phabáj ináj mрни* — Ova jabuka nije moja. *Amén nájsam činjé* — Mi nismo umorni. *Sorró divéh tu nájsan éheré* — Cijelog dana nisi kod kuće. Ili, ovaj slučaj: *Me phenáv ináj, a voj phenél si*. Ova rečenica ima dva značenja. Prvo: Ja kažem nije, a ona kaže jest. Drugo: Ja kažem nema, ona kaže ima. Prema tome, oblik *hi* znači *jest* i *ima*, dok oblik *naj* znači *nije* i *nema*. Poslije ove konstatacije prelazim na analiziranje drugog značenja negativne partikule *naj* tj.: *nema*.

Da bih predmet mogao bolje osvijetliti, izabraću još jedan primjer iz jezičke prakse: *Ináj sigaripé*, koji se isto tako da prevesti na dva načina: *Nije žurba* i *Nema žurbe* (nije žurbe). Smisao je u suštini isti. Kad bismo rečenicu: *Nije žurba* slijepo preveli, ona bi morala da glasi: *Ináj o sigaripé*. Dakle, biće da je to imenica u nominativu sa članom. Ali treba znati da je navedena srpskohrvatska rečenica neumješno skovana i da ona po smislu nije potpuno adekvatna rromani-rečenici. Prije svega zato što se nijanse u značenjima koje nastaju upotrebom člana ne mogu sasvim vjerno prenijeti u srpskohrvatski, u kome te čestice nema. Međutim, ako imenicu zamijenimo nekom zamjenicom, rečenica će dobiti samo jedno, jedino, strogo fiksirano, značenje. Npr.: *Ináj la*, što će reći: *Ona nema*. Ako želimo da kažemo: *Nje nema*, pomenuti dvočlani izraz pretvoriće se u emfatičnu tročlanu zamjeničku lokuciju: *Inájta-li* (*ináj-ta-li*).

Zbog dvojstva u značenju priloga *naj*, ponekad se ukazuje mogućnost dvojakog prevođenja ciganskog teksta. Tako, rečenica: *Leh naj so dikhél* može u prevodu da glasi: 1) On nema šta da vidi, ili 2) Nema ga šta da se vidi. I još jedan sličan slučaj: *Ináj gová manúš savó kamél péhće džungalipé*. Ova rečenica se prevodi na dva načina: To nije čovjek koji sebi želi zlo, ili: Nema tog čovjeka što sebi želi zlo.

Pošto ono što sam nešto ranije iznio nije u potpunosti jasno, biće potrebno da se ovdje izuzetno malo više zadržim. Zabaviću se sasvim krat-

ko analizom jedne interesantne pojave u rromaniju. Radi se, naime, o načinu na koji se u tom jeziku opisuje glagol *imati* pošto direktnog izraza za to nema. Uzmimo srpskohrvatsku rečenicu: *Ova žena ima kćerku*. U rromaniju se to kaže: *Kalé džuvljá hi raklí*, što, bukvalno prevedeno, glasi: Ovu ženu jest kćerka. Dakle, nešto što je u izvjesnom pogledu suprotno srpskohrvatskom načinu izražavanja. Tako, kod nas žena kao subjekat dolazi u nominativ, a kćerka kao direktni objekat javlja se u akuzativu. U rromaniju, vidimo, nije tako. Imenica žena kao subjekat dolazi u akuzativ, a imenica kćerka kao objekat nalazi se u nominativu. To pravilo važi, naravno, i za slučaj da je rečenica negativna. Dakle, *ova žena nema kćerku*, kaže se: *Kalé džuvljá ináj raklí*, bukvalno: Ovu ženu nije kćerka. Uzmimo i ovoj slučaj: *Ináj kaj ináj*, što znači: *Nije da nije*, ili: *Nije da nema (ne postoji)*.

Vratimo se sada na onu kratku rečenicu koju smo gore iznijeli: *Ináj la*, što znači: *Ona nema*, a bukvalno: *Nije nju!* Drugo: *Ona nije* kaže se: *Voj ináj*. I, na trećem mjestu, rečenicu: *Nje nema* preveli smo sintetičkim izrazom: *Inájtali*. Eto, tu ćemo opet malo stati. U rromaniju postoji izvjestan broj naglašenih složenih zajednica koje se odlikuju mješovitim svojstvima. Uzmimo sklop *Inájtalo* — *Nema ga*. On se sastoji od više dijelova. Prvo, tu je dvojna negacija *ináj*. Drugo, imamo umetak *-ta-*! To je, možda, ona ista riječica koja u glagolskoj službi označava emfazu. Sjetimo se samo imperativnih oblika *Na-ta!* — *Ta nemoj!* *An-ta!* — *Donesi-der!* i sl. Vidimo da riječica *ta* igra u oba jezika vrlo sličnu ulogu, samo što se u srpskohrvatskom uvijek upotrebljava proklitički, a u rromaniju kao augment ili enklitički. Osim toga, za razliku od ovog drugog slučaja, ona u našem jeziku predstavlja jedan vrlo blag aspekt zapovjednog načina. Zatim imamo elemenat *-l-*, koji, možda, nije zamjeničkog, nego glagolskog porijekla. On se javlja u kombinacijama sa vokalima, i to kao: *-lo*, *-li*, *-le*, što se, začudo, potpuno podudara sa ličnim nastavcima za sva tri lica jednine i množine prošlog vremena kod izvjesnog broja neprelaznih glagola. Už izraz *inájtalo*, iznićeću još neke: *Kájtalan?* (Ta gdje si?), *Sóstale!* (Šta ih je!). *Vačarén kaj nájtalem čheré* (Recite da nisam kod kuće). *Kana tu inájtalan (nájsan) kathé, inájtali (ináj) ni voj* (Kad tebe nema ovdje, nema ni nje). *Naj (inájtali) mi raklí te irí-pe čheré* (Nema mi kćeri da se vrati kući). Arlije bi rekli: *Mi raklí nané te iránel-pe kheré*. Pored nabrojanih zamjeničkih složenica ima i: *Eketalo! Eketalo o kak!* — Evo strica. (Cf. rum. *iacătă!*) Kod takvih lokucija treba paziti na neke finese u značenjima: *Inájtalo mo phral* — Nema mi brata. *Ináj ma phral* — Nemam brata. *Ináj máe phral* — Nije mi brat. *Ináj me phralé* — Nema mi brat. *Ináj mo phral* — Nije moj brat. Dodajmo da se u goptskom (romačkom) mjesto *Inájtalo* kaže i *Náje le* (Nema ga).

U arlijskom često se sretamo s oblikom *nané*, što je, svakako, nastalo od *nanáj*. Uzmimo konstrukciju: *Olé kher nané* — On nema kuće, bukvl.: Njega kuća nije. *Kadalé manušés, nanáj les jakhá* — Ovaj čovjek nema očiju,

verbatim: Ovog čovjeka, nisu ga oči! To što se pored imenice u istoj rečenici, bez neke vidne potrebe, javlja i odgovarajuća zamjenica u istom padežu, predstavlja jednu od odlika sintakse narodnih govora nekih balkanskih jezika, koji i inače vrše vrlo snažan uticaj na leksiku, morfologiju i strukturu rromanija.

Perfekat glagolskog izraza *nema* i *nije* glasi u gurbetskom: *nájsah*, *nájsas*, ili, skraćeno, *n'as*. To će reći: Nije bio (bila, bilo), dok se rečenica: Nije imao, prevodi ovako: *Nájsah le*, bukv.: Nije bilo njega. Tu je zamjenica njega u gurbetskom u akuzativu. *Naj* traži akuzativ kao i *hi*, jer potiče od njega (*na-hi*). Rečenica: Nije bilo njega, gdje zamjenica njega stoji u genitivu, kaže se ovako: *Nájsah vov*, bukv.: Nije bio on. U arlijskim narječjima to treba još strože dvojiti, jer se u perfektu pored pomoćnog glagola *sinjóm*, *hinjóm* (srpskohrv.: *sani*) javlja i pomoćni glagol *ováv* (postanem). Tako kažu: *Na hiné*, što znači: *Nije bio*. Međutim: *Na uló le* (ili: *Na uló olé*) odgovara našem: *On nije imao*. Riječ *uló*, koja je nastala kontrakcijom od ranijeg *ovló*, jedan je od oblika za treće lice jednine prošlog vremena glagola *ováv*.

U vezi sa sljedećim primjerom kazaću naknadno još nekoliko riječi o dvojnoj negaciji *nanáj*. *Perén me jakhá te na náj gajá* (Ispale mi oči ako nije tako). Riječca *nanáj* je adverbijalno okamenjen, stegnut oblik, nešto poput njemačkog *nicht* (*ni wiht*), a uporedi i *nichtesnicht*, ili i lat. *n-unquam*, pa slovenski *ni-któ*, itd. Uzgred da dodam da je ono *ináj* naglašeniji oblik, pa se u izgovoru duže zadržavamo na njemu. Umjesto oblika *na náj* ili, bolje, *nanáj*, čuje se i zastarjeli oblik *na hí*. Kao što sam već ranije natuknuo, oblik *na hí* se kasnije razvio u *náj*. Takav njegov razvitak diktirali su, vjerovatno, između ostalog, i praktični razlozi. Postojala je, naime, mogućnost da dođe do neke zabune, do nesporazuma. Da podsjetim, arhajizam *na hí* (*nahí*) znači: *nije*, dok je homonim *nahí* jedan od dubleta defektivnog glagola *naští*. A nije svejedno da li ćemo reći: *Na hí gajá* (*Nije tako*) ili *Nahí gajá* (*Ne može tako*). Ova posljednja rečenica može se prevesti i ovako: Ne može se tako. Defektivni glagol *nahí* (*naští*) može da obuhvati i povratno značenje, iako kao neproduktivna okamenjena tvorevina ne može da se vidno poveže sa zamjenicom *se* (u gurbetskom: *pe*).

TE NA (TENA). Ova negacija složena je od dvije riječce, od veznika *te*, tj. *da*, i od poznate nam odrečne čestice *na*, što znači *ne*. *Te ná* (da ne) upotrebljava se mnogo češće u rromaniju nego *da ne* u srpskohrvatskom jeziku. Tačnije rečeno, negacija *te ná* prevodi se na srpskohrvatski na više načina, što se može lako utvrditi iz mnogih primjera koje ću poslije iznijeti. Negacija *te ná* javlja se, dakle, u najrazličitijim prilikama, u rečenicama u kojima je izražena neka blaža zapovijed ili neka zabrana, zatim namjera ili želja, (optativ), pa onda kada se tiče nekog cilja, kad je riječ o kakvoj pogodbi, o nekoj pretpostavci, o mogućnosti, itd

Međutim, negirani veznik *te ná* najviše služi onda kad se nešto u blažoj formi naređuje, kad se nešto brani, priječi, uskraćuje, ili kad se neko upozorava

da nešto ne čini. Veznik *te ná* ima mnogo širi značaj u rromaniju i u narodnim govorima balkanskih jezika nego, recimo, u književnom srpskohrvatskom jeziku. Ranije sam se već jednom dotakao činjenice da u ovim jezicima nema pravog neodređenog načina za glagole, usljed čega se pribjegava perifrastičnim sredstvima. Tako se u rromaniju u cilju opisivanja, umjesto toga, uzima veznik *te* sa konjunktivom. A isto tako se u pomenutim jezicima i ublaženi, opisni imperativ češće upotrebljava nego u srpskohrvatskom književnom jeziku. Drugim riječima, rromani se u tom slučaju radije služi veznikom *te*, koji je praćen glagolom u odnosnom načinu. Znači, umjesto imperativa opet konjunktiv. Odnosi između ta dva načina, zapovjednog i saveznog, su prisni i srodnički. Konjunktiv, opšte uzev, ima širu upotrebu, pa raspolaže sa više oblika. On često dopunjuje imperativ.

Rečenice koje sadrže negativni veznički izraz *te ná* različito se prevode na srpskohrvatski, što zavisi od toga kakvi su pojedini slučajevi. One se prevode izrazima: *da ne*, *nemoj da*, *ako ne*, *inače*, itd. Uostalom, odabrao sam veći broj primjera koji će nam to vjernije prikazati. *Te ná majbút gová cérén* (Da to više ne radite, Da to više niste uradili). U ovom slučaju glavna rečenica nije ni izrečena. Trebalo bi, npr. reći: Ja želim, upozoravam, itd., da to više ne radite. Ponekad se glavna rečenica javlja u vidu ličnog ili bezličnog glagola. Npr.: *Phendén lénde te ná den vórba* (Rekli ste im da ne govore). *Trubusardáh te ná xah níso* (Trebalo je da ne jedemo ništa). U ovom, potonjem, primjeru vidimo da se i rromani služe dvostrukom negacijom kao i srpskohrvatski. Sljedećom rečenicom se upozorava na nešto: *Savó darál e ruvéndar, te ná džal ándo voš* (Ko se boji vukova, neka ne ide u šumu) *Ná te ná den leh* (Nemojte da mu ne date, tj. Dajte mu). Ovdje treba posebno istaći da glagol *dav* kad znači *dam* ili *dopustim* traži po pravilu uvijek akuzativ, a ne, kao u srpskohrvatskom, dativ. Prema tome, u rromaniju se kaže bukvalno: Nemojte da ga date, mjesto: Nemojte da mu date. A ako hoćemo da u toj rečenici upotrijebimo i dativ i akuzativ u isto vrijeme, onda ćemo u rromaniju dobiti dva akuzativa: *Ná te dén leh leh* (Nemojte da mu ga date, bukvalno: Nemojte da ga ga date).

Kako sâm veznik *te* ima dva glavna značenja, pa kako se većinom prevodi pomoću dva veznika, *ako* i *da*, treba dobro paziti ako se hoće da uhvati pravi smisao. Za ovu priliku poslužiće nam dvije rečenice. Najprije jedna koja predstavlja upozorenje: *Tu áči, te na vov džála tuménca!* (Ti stani da on ne bi pošao s vama]. U sljedećem slučaju radi se o pogodbi: *Tu áči, te na vov džála tuménca!* (Ti ostani ako on ne bi pošao s vama). Uzmimo ovaj primjer: *Tu vačaréh kaj k-ačhén von sorró divé, a so te na ačhèna?* U prevodu to glasi: Ti kažeš da će oni ostati cijelog dana, a šta ako ne ostanu? U iduće dvije rečenice naglašen je cilj za kojim se išlo. *Phanglé leh te ná vov šaj putájvola* (Vezali su ga da se ne bi mogao odriješiti). *Xukláh rigáte te ná o sap xal leh* (Skočio je ustranu da ga zmija ne ujede).

Negativni veznik *te ná* prevodi se na srpskohrvatski negacijom pred kojom se nalazi jedan od veznika: *da* ili *ako*. U sljedećim rečenicama izražava se neka pretpostavka, neka zebnja, naslućivanje, ili sl. *So hí, te ná vov muló?* (Šta je, da nije umro?) *Te ná me amalá nakhlé katár* (Da nisu ovuda prošli moji drugovi?) *Te na xolájvoha pe mánde?* (Da se ti, možda, ne bi naljutio na me?). Onda ovaj primjer u rromaniju, gdje je drugi kondicional kao obično predstavljen pluskvamperfektom: *Te ná me istardémah leh, vov našlóha-tar* (Da ga nisam uhvatio, on bi bio pobjegao). I još ovakav slučaj: *Me te ná džanáva gavá!* (Pa zar ja da to ne bih znao?).

I sada nekoliko eliptičnih rečenica: *Sóhke te ná!* (Zašto da ne!) Ili, recimo, odgovor na pitanje: *Džanéh li?* (Znaš li?), koji glasi: *Sar te ná!* (Kako da ne) ili *Sar níči* (Kako ne)!. Najzad i ovakva jedna konstrukcija sa pojačanom negacijom: *Sar te ná našíí*. Ali prije nego što ovo prevedem, htio bih da ponovo skrenem pažnju na to da je modalni pomoćni glagol *našíí* u gurbetskom po pravilu potpuno defektivan. Prema tome, navedena rečenica obuhvata čitav niz značenja: Kako da ne mogu, Kako da ne možeš, Kako da ne može, itd. Zatim: Kako da ja nisam mogao, Kako da ti nisi mogao, itd. Tačan smisao se može razabrati iz glagola koji se obavezno nalazi u njegovom društvu. U krnjoj konstrukciji, kao što je ona gore navedena, smisao se da uhvatiti prema glagolu koji se, po logici, podrazumijeva iz teksta što njemu prethodi. I još jedna napomena koja je neophodno potrebna uz sljedeći primjer! Negativni veznik *te ná* zadržava ono *na* ispred negacije, koja ga ovdje nužno prati, konkretno ispred glagola *našíí*. Kod ove riječi, naime, ne osjeća se više da je prvi slog *na-* prvobitno bio negacija. Ali je zato sadržina tog načinskog glagola ostala i dalje negativna: *ne mogu, ne umijem, ne razumijem, ne znam*.

Ima mnogo slučajeva gdje se negativni veznik *te ná* prevodi na srpskohrvatski pogodbenim veznikom *ako*, koji je praćen nekom negacijom. Evo nekoliko primjera u različitim vremenima i načinima. *Te ná me reslém, čér tu gová kórkorre*. (Ako ja ne stignem, onda ti to sám učini). *Te ná avéla vov, čhin mo šoró* (Ako on ne dođe, odsijeci mi glavu). *Te vov ná džanéla, me ni džanáv* (Ako ne znašne on, ja ne znam). *Me gová ni pačáv, so ni dikháva* (Ja to ne vjerujem što ne bih vidjeo). Ili: *Me gová ni pačáv, a te na dikháva* (Ja to ne vjerujem, a da to ne bih vidio). U rečenici: *Te ná vov (ni) déla*, riječica *ni* se upotrebljava ako se adverbu *te ná* pridaje značenje: *inače*. Poslije ovih mješovitih slučajeva evo jednog iz kog proizilazi da negacija u vezničkom izrazu može da izostane kao suvišna: *Sićiv akaná, te(ná)dží akaná ni sićilán* (Uči sada ako dosad nisi učio). Ovdje je, izgleda, prostom vezniku *te* bez potrebe dodata negacija *na*, jer je odrečna čestica *ni* koja negira glagol, potpuno dovoljna. Kod dvojne čestice *te ná* dopušteno je po pravilu da se, eventualno, umetne i koja druga riječ između njenih dijelova *te* i *na* samo u slučaju kad cijeli izraz znači: *ako ne*.

Skrenuo sam već ranije pažnju na okolnost da se veznik *te ná* i onda upotrebljava kad je u istoj rečenici radnja već negirana jednim glagolom koji i sam počinje negativnom partikulom *na-*. npr.: *Te ná tu naští níso istardán, irisávo* (Ako ne mogneš ništa dobiti, vrati se). Ovdje valja uzgred podsjetiti na to da u rromani-rječniku ne postoji riječca za pojam *dobiti*. Osim rijetke riječi *therárv* (stečem) upotrebljavaju se mahom jači izrazi *uhvatiti* i *uzeti*. Međutim, treba konstatovati da paralelnu pojavu nalazimo i u vulgarnim govorima i slangovima još nekih jezika, kao, npr., u turskom.

Negativni veznik *te ná* može u određenim prilikama da poprimi samostalnjiji značaj kada se javi u funkciji naglašene partikule. Tada ga prevodimo riječju *inače*. Da bih ipak i simbolično predočio da se udaljio od svog prvobitnog značenja, pišem mu oba sastavna dijela zajedno. Npr.: *Te lačhárdilem, ka-teljaráv, tená, níči* (Ako se budem spremio, krenuću, inače neću). Za jednu te istu rečenicu možemo po potrebi uzeti i nenaglašeni (*te ná*, tj.: ako ne) i naglašeni samostalni oblik (*tená*, tj.: inače) pomenutog veznika. Tako kažemo: *Idár gová, a te ná idardán, me kam-idaráv* (odnesi to, a ako ne odneseš, ja ću odnijeti). Skratimo li ovu imperativnu rečenicu, ona će imati jači efekat: *Idár gová, tená, me kam* (Ondesi ovo, inače, ja ću). *Thuvaló móra te avél, a marnó avela, te ná* (Duvana mora biti, a hljeba, ako bude).

Prikazaću sada nekoliko slučajeva sa nedorečenim rečenicama u kojima se negirani veznik, kako kad, različito prevodi na srpskohrvatski. *Avéla voj, te ná, tu av* (Došla ona ili ne, ti dodi), što bukvalno znači: Dođe li ona, ako ne, ti dodi. *Me šaj džav vi te ná* (Mogu otići i ne otići), u bukvalnom prevodu: Ja mogu ići i da ne. *Te bičhaldé, lačhé hi, te ná* (ili: *te níči*, ili, još jače: *te ná níči*) *nikahće níso* (Budu li poslali, dobro, a ako ne, nikom ništa). *Kaméha, te ná, pále kam-činéh* (Htio ne htio, ipak ćeš kupiti). Bukv.: Htjedneš, ako ne, opet ćeš kupiti. *Kaméha, ni kaméha, počinéha* (Htio ne htio, platićeš). *Šaj avéla te hi la inča, a šaj avéla te ná*. To znači: Moglo bi biti da je ima (ili: da ona ima) tamo, a moglo bi biti da (je) nema.

NI. Ova odrečna riječca obično odgovara srpskohrvatskoj negaciji *ne*. Njoj je mjesto ispred one riječi koju negira. Poznato je da u indoevropskim i nekim njima bliskim jezicima negacije počinju pretežno alveolarnim suglasnicima *n* i *l* i usnenim glasom *m*. Tako negacija *na* postoji, između ostalog, u rromaniju, *ne* u latinskom, *ni* u gotskom, *no* u engleskom, *nu* u rumunskom, itd.

Pored negacije *či* o kojoj ćemo uskoro govoriti, u gurbetskom rromaniju se najviše upotrebljava negacija *ni*. *Voj ní pala so ni džanél* (Ona ni za šta ne zna). Ovdje je negacija *ni* dvaput upotrijebljena, a svaki put u drugom svojstvu. Dakle, nije slučaj korespondencije. *Me éúcé ní lav níso* (Ja ne oduzimam od tebe ništa), bukvalno: Ja tebi ne uzimam ništa. Gurbetski govor ne trpi glagolske predmetke koji služe za sjenčenje i račvanje značenja glagola. Zato, npr., glagol

lav (uzeti) obuhvata čitav niz međusobno manje ili više srodnih značenja: *Oduzmem, preuzmem, zauzmem*, itd.

Kao što je slučaj u srpskohrvatskom, tako i u rromaniju može da se javi više negacija u istoj rečeničnoj konstrukciji. Npr.: *Me nísar ní dikhlém leh* (Ja ga nikako nisam vidio). Kad se u složenim glagolskim izrazima ukaže potreba za naročitim isticanjem, negacija *ni* može da se izuzetno ubaci između objekta i glagola za koji je stalno vezan. Tako i u ovoj lokuciji: *Vov kan ní thóvel* (On ne prisluškuje), bukvalno: On uho ne stavlja. Pravilnije, se, međutim, kaže: *Vov ní thóvel kan. Omilajé o jiv ní del péhće* (Ljeti ne pada snijeg). Tu je potrebna jedna mala napomena. U rromaniju se umjesto srpskohrvatskog glagola *pada* upotrebljava *del*, što znači *udara*. Tome se, onda, doda još i zamjenica *péhće* (sebi). Tada se ponekad javlja bezlična konstrukcija, besubjektan izraz: *del péhće* (pada). Pleonastička, ali većinom emocionalno naglašena, upotreba zamjenice sebi (si) je karakteristika nekih balkanskih jezika. Ona simboliše prisnije učestvovanje subjekta u radnji ili u stanju koje označava glagol.

Mada je naglašena, negacija *ni* može, za razliku od riječce *na*, da izgubi svoj vokal ispred sljedeće riječi koja počinje vokalom, npr.: *Vov n'asajáh* (On se nije smijao). Upor. srpski provincijalizam: *N'umem d'udem d'uzmem*. Ovdje treba reći da glagol *asáv* (smijem se), suprotno slučaju u srpskohrvatskom jeziku, nije povratan, kao ni u francuskom, njemačkom i mnogim drugim jezicima. Odrečna proklitična riječca *ni* ne obavlja uvijek dužnost direktne negacije. Ona se gdje kad pleonastički javlja bez nekog jačeg opravdanja. To se, recimo, desi iz stilističkih razloga u izrazima i poslovicama. Npr.: *Pharrɔv, đoróna, džikáj e čarr ní bajról* (Crkni, magarče dok trava naraste).

Odrečna čestica *ni* u rromaniju vrši usput i funkciju srpskohrvatske negacije *ni*. Npr.: *Nájsah amé ní dži sohte* (Nije nam bilo ni do čega). Ovdje je, kao i u srpskohrvatskom, predlogu mjesto između negacije *ni* i zamjenice u padežu. I još dva takva primjera: *Von ní xoljávon ní pe kah* (Oni se ne ljute ni na koga). *Te ná bešéh ní pe so* (Da ne sjedaš ni na što).

Negacija *ni* upotrebljava se u složenim zamjениčkim i priloškim izrazima na isti način kao i u srpskohrvatskom: *níso* (ništa), *níposo* (nipošto), *nísavo* (nikakav), i dr. Npr.: *Te si, si, níkahće níso* (Ako jest, jest, nikom ništa). Priloške složenice služe za pojačanje negacije. Npr.: *Tu ná de nísar vórba* (Ti nikako ne govori). Za isti cilj se upotrebljava po koji put i složena negacija *níči* kad je upotrebljena samostalno. Npr.: *Níči, léhko pápo ní muláh* (Ne, njegov djed nije umro). Najzad, prosta negacija *ni* može da zamijeni i naglašenu negaciju *niti*. Npr.: *Ní šaj xaldáh, ní šaj piláh* (Niti je mogao da jede niti da pije).

IV. Negacija *ni* javlja se sporadično i u obliku *in*. Obje partikule su funkcionalno ekvivalentne. Prema tome, rečenica: *In džanáh* (ne znamo)

znači isto što i: *Ni džanáh. Tumén in dijén len* (Niste im dali). *Von in mukén tut te sovéh* (Oni te ne puštaju da spavaš). *Me džánáv kaj ni džánáv, a vov ni džánél kaj džánél* (Ja znam da ne znam, a on ne zna da zna.) Interesantno je da i u arapskom jeziku postoji negacija istog oblika *in*.

ČI. Ova negacija ima približno istu funkciju i vrijednost kao i negacija *ni*. Oba ova oblika-blizanca predstavljaju najobičnija sredstva za negiranje, odricanje, neprihvatanje, odbijanje, nepriznavanje, itd. Riječca *či* odgovara uglavnom srpskohrvatskoj negaciji *ne*, a samo malokad negaciji *niti*. *Či khardém les* (Nisam ga zvao), što u nekim drugim dijalektima može da glasi: *Ni akhardém leh. El sremóske Rrom či xan muló* (Sremski Cigani ne jedu crkotinu). *Vo či mekél ma kheré* (On me ne pušta kući). Međutim, riječca *či* može kadšto da zamijeni negaciju *naj*, kao što je ranije naglašeno. Npr.: *Kathé dumút či sémas* (Tu odavno nisam bio). Mjesto *nájsemas*, može, kako vidimo, da stoji, *či semas*, samo što se ovo drugo treba da piše odvojeno. *Či san mató* (Nisi pijan) stoji mjesto: *Nájsan mató*. Međutim, u trećim licima jednine i množine negacija *naj* se održava. Npr.: *Naj či parnó či kaló* (Nije ni bijelo ni crno). Negacija *či* znači ovdje: *niti*, kao i u sljedećoj rečenici: *Či avéla či círi či léšči* (Neće biti ni tvoja ni njegova). *N'avéla tumén či vurdón či grast* (Nećete imati ni kola ni konja). Napominjem ovdje da glagol *sem* (jesam), a prema tome i glagol *imati*, gradi buduće vrijeme pomoću glagola *aváv* (postanem).

Izuzetno srećemo negaciju *či* i u društvu druge negacije *na*. Tada se mogu katkad da naređaju tri odrečne čestice, pa i više njih, jedna za drugom. Na primjer: *Či na ni avéla* (On neće ni doći). *Žánáv kaj tu či na ni boldésa tu* (Znam da se nećeš ni vraćati). Negacija *či* odgovara negaciji *ni* i onda kad ova zastupa odrečnu riječcu *niti*. Npr.: *Me či žanglém či je díli rromají* (Ja nisam znao baš nijednu cigansku pjesmu). Kao i kod negacije *ni*, tako može i kod *či* da otpadne vokal ako iduća riječ počinje vokalom, naročito vokalom *a*. Npr.: *Č'ašunés?* (Ne čuješ?) *Č'aváv túke* (Ne dolazim tebi). *Č'azbán* (Ne diraju). Pravilo je da negativna čestica *či* u rromaniju ne može da posluži kao odrečni predmetak u složenicama. Tu dužnost danas vrši uglavnom privativni prefiks *bi-*, koji je predložkog porijekla. Stoga mislim da sastavljeno pisani oblici *čičačo* (neistinit), *čilačo* (loš), i dr., koji se javljaju u madžarsko-ciganskom rječniku Nadv. Józsefa nisu sasvim srećno građeni. Drukčije prirode je ovaj naš slučaj: *Amalá, či khardéja!* — Druže, nezvani! Ovdje bih želio da naglasim da se u nekim vlaško-ciganskim dijalektima upotrebljava samo negacija *ni*, a u nekim negacija *či*.

Na kraju bih pokušao da se u prolazu osvrnem i na rromani-zamjenicu *khánči* (nešto ili ništa), koja bi mogla biti zajedničkog ili, barem, srodnog porijekla sa urdu-zamjenicom *khuch* (khuć) some, something, anything. Ove dvije zamjenice u oba jezika javljaju se sa istim svojstvima, kao neodređena i odrečna imenička zamjenica. U glasovnom pogledu zamjenica *khánči* u rroma-

niju odnosi se prema *khuch* u urdu kao *mánde* (meni) u rromaniju prema *mujh* (čitaj mudžh, meni) u urdu. Iznio bih ovdje još jednu sugestiju. Od urdu zamjenice *kai* (some, a few) nastao je u tom jeziku kompozitum *kaiek* (some, several), složen od *kai* i *ek* (neki i jedan), dok u rromaniju imamo analogan slučaj: *khajékh* (neki), što je nastalo od *khaj* i *jekh* (neki i jedan). U urdu postoji riječ *čiz*, što znači stvar, a *kai čiz*, neka stvar, dakle, nešto. Nije sasvim isključeno da izraz *kai čiz* u urdu ima neke, makar i posredne, veze sa rromani-oblikom *kájči* (običnije *khánči*) sa identičnim značenjem: *nešto*. Sve to upor. i sa fr. *quelque chose* (lit.: neka stvar).

NIČI. Ovo je najsamostalnija negacija, apsolutni adverb za negaciju. Ona se ističe svojim snažnim naglaskom i onda kada se javlja u dužem kontekstu. Sudeći po njenom obliku, odrečna čestica *niči* je složenica. Nju sačinjavaju, vjerovatno, dvije proste odrečne riječce, koje imaju, uglavnom, jednaku vrijednost. Te se dvije negacije ne potiru, ne ukidaju, već se dopunjuju. To su *ni* (ne) i *či* (ne). U praksi one se pretežno ne upotrebljavaju samostalno. Kad se udruže u jednu riječ, kao što je ovdje slučaj, one dobijaju emfatični karakter. Pošto se negacija *niči* pojavljuje redovno samo u narječjima vlaške grupe, nameće se mišljenje da bi ona mogla imati neke veze sa rumunskim binegativnim izrazom *nici nu* (čitaj *niči nu*), što znači *niti*. Sličnost je toliko upadljiva da se pomisao na zajedničko porijeklo ne može ni onda odagnati kad se uzme u obzir da se emfatični oblik negacije *niči* javlja i u paraleli *inči*. Ova je, sa svoje strane, isto tako složena od dvije riječce vrlo bliske vrijednosti: *in* i *či*, koje obje znače: *ne*. Postoji, naime, mogućnost da se negacija *niči* pod uticajem odrečne riječce *in* pretvorila u *inči*. Uz ova razmatranja daću nekoliko primjera. Uzmimo rečenicu: *Vov ní del leh lové* (On mu ne da para). Ako hoćemo da istaknemo da mu on baš nikako neće da da para, onda kažemo: *Vov niči del leh lové*. Vidimo, dakle, da ova dvojna čestica služi za potenciranje negacije. Kad pak želimo da još intenzivnije naglasimo odrečni smisao, onda se, osim toga, služimo još i prilozima i predloškim izrazima, kao što je slučaj i u srpskohrvatskom. Npr.: *Me nísar niči ni dikhlém leh* (Ja ga baš nikako nisam vidio), ili blaže: *Me ní dikhlém leh nísar* (Nisam ga vidio nikako). Pri tom treba upamtiti da prilog *nísar* (nikako) može da dođe neposredno pred negaciju *ni*, ali da ne može da stoji neposredno iza nje.

Kad se, kao i u srpskohrvatskom, sastanu dvije negacije koje su po obliku identične, ali ne i po značenju podudarne, npr.: *ni*, *ni*, onda će prva primiti emfatični vid *niči*, dok će druga zadržati prosti oblik *ni*. Prema tome, obje negacije neće glasiti *ni*, kao što bi se moglo očekivati. Npr.: *Me níči ni dikhlém leh* (Ja ga nisam ni vidio). Ako se radi o nekom složenom vremenu ili, drugim riječima, ako se između negacije i glagola uklopi neka druga riječ pomoćnog ili dopunskog značaja, onda se prvenstveno upotrebljava složeni, naglašeni oblik *niči* ili koja druga jača negacija. Npr.: *Voj niči* (mjesto: *ni*)

kam-therél godí (ona neće steći pameti). Ali, u rečenici: *Ni k-avél kučipé* (Neće biti skupoće) srećemo riječcu *ni* mjesto *niči*. No, rečenica: *Najsemah* (Nisam bio) može u slučaju neke potrebe da primi i ovakav naglašeni vid: *Níči sémah* (Nisam bio). Ova druga rečenica razlikuje se od prve u srpskohrvatskom samo po tome što se izgovara povišenim glasom, sa više afekta. Pojava da je rečenica u rromaniju jače naglašena obilježava se vidno odvojenim pisanjem. Uzmimo sad jedan drugi slučaj: *Von šáj, a me níči* (Oni mogu, a ja ne). Kad je potpuna, ova konstrukcija glasi: *Von šáj, a me nášti* (ili, nepravilnije: *ní šaj*). U ovom primjeru negacija *niči* ne može da bude zamijenjena prostom odrečnom riječcom *ni*, kao, uostalom, ni u ovakvoj jednoj rečenici: *Kam-džáh jal níči?* (Hoćemo li ići ili nećemo)? U ovoj upitnoj srpskohrvatskoj rečenici pomoćni glagol *htjeti*, koji služi za građenje budućeg vremena, javlja se dva puta, i to drugi put u odrečnom obliku. U rromaniju se mjesto negativnog pomoćnog glagola radije upotrebljava sastavljena negacija *niči*. Dodajmo da za obrazovanje budućeg vremena služi pomoćni glagol *kam*, tj. *ću*, koji je krnji oblik glagola *kamám* (ili, rjeđe, *kamáv*), tj. *hoću*, *volim*, *dugujem*, itd., slično onako kao što je naš pomoćni glagol *ću* skraćeni oblik glagola *hoću*. Glagolska proklitika *kam* je okamenjen, mrtav oblik koji je nepromjenljiv za sva lica jednine i množine.

Dvojna odrečna čestica *niči* je dovoljna da sama izrazi negaciju i onda kada se u tom cilju u korektnom srpskohrvatskom glagol mora da ponovi u istoj rečenici. Npr.: *Vov lélah la vi níči* (On bi je uzeo i ne bi), bukvalno: On uzeo bi nju i ne. *O baró počínél e kandinéh vi níči* (Gazda plaća slugu i ne plaća). Ako se objekat izbaci na kraj, dvojni adverb *niči* možemo zamijeniti običnom odrečnom riječcom *ni*: *O baró počínél vi ni počínél e kandinéh*. Kao potpuno suvišan, glagol se ne ponavlja ni u ovoj rečenici: *Najls túće kaj ašunés thaj kaj níči*. (Hvala ti gdje čuo i ne čuo). Mjesto riječce *ináj* (nije), dovoljno je uzeti pojačanu česticu *niči*, mjesto *ni*. Mi u tom slučaju upotrebjavamo partikulu *ne*, što odgovara rromani-rijecči *ni*, jer nemamo ekvivalenta za oblik *niči*. Npr.: *Gová hi pála túté, a ináj* (ili : *niči*) *pála láte*. (Ovo je za tebe, a ne za nju). No, ponekad se i u rromaniju glagol ponavlja u drugoj rečenici: *Kána tut ni avéla kathé, níči kam-avén ni von*. (Kad tebe ne bude ovdje, neće biti ni njih).

Pravilo propisuje da se na upitnu rečenicu u kojoj se nalazi neko složeno vrijeme potvrdno odgovara ponavljanjem pomoćnog glagola, isto kao i u srpskohrvatskom jeziku. Tako se na pitanje *Kam-déh?* (Hoćeš li dati?) u rromaniju odgovara pozitivno samo riječcom *kam* (*ću*) ili, ako je naglašena namjera, u neokrnljenom obliku *kamám* (*hoću*, *želim*) ili, pak, potpunom rečenicom *Kam-dáv* (*daću*), dok za negativni odgovor služi emfatična čestica *Níči!* (Neću). Tome nasuprot, kad se radi o upitnoj rečenici u kojoj se nalazi neko prosto vrijeme, onda se u slučaju afirmacije glagol samo ponovi. Tako se, npr., na pitanje *Xalán tu?* (Jesi li jeo)? odgovara potvrdno ponavljanjem

glagola: *Xalém* (Jeo sam), dok se u srpskohrvatskom ponavlja obično pomoćni glagol: *jesam*. Odrečno se odgovara opet riječcom: *Níči* (Ne), a rjeđe kratkom negacijom i glagolom: *Ní xalém* (Nisam jeo). Pa tako i kad pitamo: *Čhindilán?* (Jesi li sustao?) bukvalno: Jesi li se presjekao, u potvrdnom slučaju odgovor glasi: *Čhindilém*, (Sustao sam), a u negativnom: *Níči!* ili, naglašeno: *Níči, níči!* Ne, ne. Pa onda ovaj primjer: *Vov kaméla vi níči* (On bi htio i ne bi). Kad je ne bismo skraćivali, ova rečenica bi glasila: *Vov kaméla vi ní kaméla*. Znamo već da se odrečna čestica *ni* u samostalnom položaju javlja u svom naglašenom obliku *níči*. Tako se na rečenicu: *Von ni ažuárde* (Oni nisu čekali) može da nadoveže pitanje: *A sóhke níči?* (A zašto nisu?). Na pitanje: *So andán?* odrečno se odgovara: *Níči níso*, ili, ukratko: *Níso* (Ništa).

Kao što je slučaj u srpskohrvatskom jeziku, mogu i u rromaniju u jednoj istoj rečenici da se uzastopno nagomilaju dvije odrečne čestice, ili više njih, a da ta rečenica ipak ostane negativna. Npr.: *Vov níkah níči mukláh* (On nije nikoga pustio). Ova je tvrdnja iznesena u jačem afektu, pa je zato upotrebljen složen i duži oblik negacije. Inače bi rečenica trebalo da ima ovaj oblik: *Vov níkah ni mukláh*. Ovdje nije posrijedi kakav afektivan momenat jačeg intenziteta. Međutim, ako negaciju stavimo ispred zamjenice, ona se može pojaviti samo u naglašenom obliku *Vov níči níkah mukláh*. Uzrok tog pojavi leži u tome što je stavljanjem zamjenice ispred glagola izmijenjen redovan red riječi. Na taj način odrečna zamjenica *níkah* primila je na sebe rečenični naglasak, pa prema tome zahtijeva i pojačanu negaciju, tj. *níči*.

Uzmimo sada jednu rečenicu sa više negacija. *Ináj nisavi phuv saví níči nísoha ni bijanéla* (Nema zemlje koja ne bi nečim radala). Ovdje se, istina, odrečna partikula *níči* može izostaviti, ali bi tada rečenica izgubila u emfazi.

Ponekad se desi da se dvojna negacija *níči* u istoj rečenici javlja u dva aspekta, tj. u vidu samostalnog uzvika, koji je opet praćen istom tom partikulom u zavisnom odnosu prema glagolu koji ona negira. Npr.: *Níči! Níči me gová čerdémah* (Ne! Ja to ne bih bio učinio).

Kad se negaciji *níči* doda srpskohrvatska enklitika *li*, onda ona obično služi za izražavanje neke namjere ili neke želje. Npr.: *Dikh šukarimáha trujál leh, ínči li pále irlja-pe* (Gledaj lijepo oko njega, ne bi li se opet vratio). U tome slučaju negativni izraz *níči li* traži da odnosni glagol dobije oblik pogodbenog načina. Složena negacija *níči li* odgovara srpskohrvatskom izrazu *ne bi li*, gdje glagol biti u pomoćnoj funkciji služi za građenje željnog načina. To što se dvojni izraz *níči li* prevodi na srpskohrvatski trojnim izrazom *ne bi li* ima da se zahvali činjenici što se rečeni modus u rromaniju obrazuje sintetičkim putem bez prisustva pomoćnog glagola, dok je u srpskohrvatskom za njegovo građenje neophodno i učešće pomoćnog glagola *biti*. Upotreba odrečnih rromani-izraza u nekim drugim relacijama nije na mjestu, jer zvuči neskladno. Npr.: *Níči li počindén* (Niste li platili?) Ili.: *Níči li dikhlán leh*

khatinde? (Nijesi li ga negdje vidio?) U oba ova slučaja uzima se u rromaniju radije prosta riječca *ni*, umjesto složene upitne negacije *níči li*. Nijansa značenja riječce precizira se intonacijom.

INČI. Sve što sam rekao o negaciji *níči* vrijedi i za njenu rjeđu varijantu *inči*, pošto se obje ove priloške čestice ne razlikuju ni za najmanju nijansu. Ipak valja reći da se oblik *inči* ne čuje tako često. Npr.: *Inči phabardém, kaj inči sah ma só* (Nisam pušio jer nisam imao šta). U glavnoj rečenici emfatična negacija *inči* zamjenjuje ovdje riječcu *ni*, dok u sporednoj ona stoji mjesto običnijeg, ali manje istaknutog oblika *naj*. Kad se konstrukcija: *Von ní rodijé khánči* (Oni nisu tražili ništa) naročito naglasi, onda se remeti red riječi i uzima emfatična negativna čestica: *Von inči khánči rodijé*. U rečenici: *Gová inči cérdol-pe* (To se ne radi) povratna zamjenica *pe* je pleonastički upotrebljena jer je sintetički oblik glagola *cérdol* (koji je stezanjem nastao od *cérdó-avel*) sam po sebi već povratan. Međutim, ta neopravdana, suvišna, upotreba zamjenice *pe* toliko se uvriježila da se ne da više iskorijeniti. *Gová ni dikhjlól-pe. Barí bax kaj níči.* (Ovo se ne vidi. Velika sreća što ne.) *Voj márdili. Níči cǝrra.* (Ona se podbila. I to, ne malo.)

Dvojestvu partikula *ni* : *in* odgovara dualitet odnosnih složenica, negacija *níči*: *inči*. Kao što je rečeno, izgleda da se zadatak negacije *inči* potpuno podudara zadatkom negacije *níči*. Pa tako i u ovom primjeru: *Inči! Inči! Inči mangáv te fíjeso hačaráv goléhtar* (Ne! Ne! Ne želim da saznam išta o tome). Tu se negacija *inči* dvaput uzastopno javlja kao uzvik, a treći put kao odrečna čestica naglašenog tipa jer joj je i mjesto u ovoj rečenici koja je stvorena kao izraz jedne žive i emocionalno snažne situacije.

MA. To je čestica koja se upotrebljava u prohibitivnom imperativu. Ona nije u istom svojstvu podjednako rasprostranjena u svim dijalektima. Tako među naseljenim zapadnim Gurbetima, čiji je broj, uostalom, vrlo neznatan, ona se javlja još samo uz zapovjedni način glagola *daráv* (bojim se), Dakle, *Má dara!* — Ne boj se!; *Má daran!* — Ne bojte se! Pa čak i tu, u govoru njihovih najbližih srodnika, čergaša, prohibitivna čestica *ma* redovno se zamjenjuje odrečnom riječcom *na* (ne) mada ova ima manju afektivnu vrijednost.

Kao što sam već jednom podsjetio, u mnogim indoevropskim i još u nekim jezicima, riječce koje izražavaju negaciju često počinju nazalima, ito prvenstveno glasom *n*, a rjeđe glasom *m*. Uporedimo, između ostalog, i jermensko: *Mí borárr!* Uzmimo i arapski negaciju *ma* (nicht), koja je starinom, doduše, samo upitna riječca. U nekim jezicima negacije se uklapaju, ugrađuju i u samu strukturu glagola, kao npr. u etiopskom. A, kao što je poznato, u turskom nastaje odrečni glatol na taj način što se njegovoj osnovi doda slog *-ma* ili *-me*, što zavisi od toga da li je korijenov vokal dubok ili visok.

Kad raspravlja o postanku i porijeklu prohibitivne čestice *ma*, u rromaniju, Paspati se vraća na sanskrt i ukazuje na rječcu *ma*, — ind. a prohibitive

and negative particle. A particle implying. . . (his particle is used chiefly prefixed to verbs, in the imperative mood as *mākuru*, do not do (any act) etc. Hel. et GM. Imperativo autem et imperativi formae optativae part. (*me*) sep. vel. (*me*) insep. Skr. *mā*, praeponenda est, ut, me purs, ne interroga — Vul, Inst. Ling. Pers. p. 136 H. Pers. mudih, give not, murunj, trouble not. Pukkhto. mim, prefixed to the imper. of a verb: it denotes prohibition, being in place of the particle *ma*, as *makawa*, dont.

Čestica *mat* u urdu ima prohibitivan karakter kao i u rromaniju. a znači *ne* ili *nemoj*. Riječca *mat* redovno zauzima mjesto ispred glagola, što je sasvim logično. To je potpuno u skladu sa praksom i u većini drugih, poznatijih, jezika. Međutim, kad se teži za tim da se istakne neka naročita zabrana, onda se ona, kao i negacija *ne*, prebacuje iza glagola: *Mat daro! Daro mat!*. Pritom treba upozoriti da naglasak i u tom slučaju ostaje na negativnim riječcama *ne* i *mat*. Uporedimo i emfatično: *Ro nahin!*) — Ne plači! kao što se katkad kaže. Sjetimo se ovom prilikom prohibitivnog imperativa u njemačkom književnom jeziku, gdje se negacija (*nicht*, *nie*, *niemand*, itd.) uvijek stavlja iza odnosnog glagola. Obratno, u njemačkom narodnom govoru može se gdje gdje naići i na pogrešnu praksu, kad prohibicija dolazi ispred glagola. Dakle, mjesto književnog: *Sage ihm nicht!* (Ne kazuj mu!) čuje se u narodu i *Nicht sag' ihm!* Ovdje valja podvući da se prohibitivna riječca *ma* u rromaniju, u svakoj prilici bez razlike, upotrebljava gdje god se ukaže potreba. Sa riječcom *mat* u urdu nije takav slučaj, jer ona zvuči oštro i grubo, pa krije u sebi nešto neuljudnog i osornog, usljed čega je treba izbjegavati tamo gdje joj nije pravo mjesto. U stvari, pak, ona treba da vrši istu funkciju kao, recimo, latinska riječca *ne*, kojom se nešto brani. Kad se veže za imperativ, riječca *mat* izražava neku naročitu, neku posebnu zabranu, a kad je vezana za infinitiv, onda je riječ o nekoj opštoj zabrani, o sprečavanju, odbijanju, opiranju, zadržavanju, itd.

Nasuprot onome što sam izložio o svojstvima, o namjeni i ulozi probihitivne čestice *mat* u urdu, upotreba odgovarajuće riječce *ma* u rromaniju mnogo je jednostavnija. Ona stoji ispred glagola na koji se odnosi, a može da stoji i sama za se. Iza glagola ona se nikad ne pojavljuje. Npr.: *Tu má dara niso!* (Ti se ne boj ništa!). Ovdje treba dodati da glagol *daráv* (bojim se) ide u red onih malobrojnih glagola čiji se oblik zapovjednog načina za drugo lice jednine završava na vokal *-a*. Dakle, *Má dara!* (Ne boj se!) umjesto: *Má dar!* kako bismo očekivali. Pored izraza *Má dara!* čuje se, mnogo rjeđe, i oblik: *Má tráša!*

U mnogim arlijskim dijalektima česticu *ma* po pravilu zamjenjuje čestica *na*. Dok se u vlaškom rromaniju obično kaže: *Má fúlji!* — Ne silazi!; *Má vačár!* — Ne govori! dotle drugim narječjima bolje odgovara riječca *na*. Ono jeste, i tu ima izuzetaka, kao, recimo, u goptskom: *Má zábister!* — Ne zaboravi! Ovaj nam primjer pokazuje da se Gopti kao i njihovi najbliži srodnici Arlije kadšto služe glagolskim prefiksima stranog porijekla. S druge strane, poznato

nam je da se u vlaškom rromaniju ovakvi predmeci krajnje rijetko upotrebljavaju. Uporedimo još i ovo: *Má gajá!* (Ne tako!), *Ná gajá* (Ne, odnosno, Nemoj tako!) i: *Náj gajá!* (Nije tako)!

Prohibitivna čestica *ma* može da stoji i sama za sebe kad se njome zabranjuje nešto što se iz sticaja okolnosti dade razabrati, ili što se može zaključiti iz prethodnog teksta. Tada se ona kao i u srpskohrvatskom gdjekad i po dva puta navodi. Npr.: *Ma! Ma!* (Ne! Ne!). Isto tako ona može da stane pred imenicu u vokativu ili iza nje, ito bez glagola koji se logički podrazumijeva. *Má, mále!* — Ne, majko! Treba podsjetiti da je vokativni oblik *mále* ove rromani-riječi *ma* (majka, mater) uobičajen i u srpskohrvatskom: *Male!* (Upor. i: brale, sele, čale, itd.) Zatim, ovakav primjer: (*Má, phralálen!*) — Ne, braćo! Inače iza čestice *ma*, kao djelimično i iza čestice *na*, redovno se upotrebljava glagol u imperativu: *Má asá!* Ne smij se! Tako i ispred glagolskih lokucija: *Má čer čingár!* — Ne viči! bukvalno: Ne pravi graju! A koji put se desi da se kakva nenaglašena riječca uklopi između prohibitivne riječce *ma* i glagola u imperativu. To je, između ostalog, slučaj kad se izražava neko ograničenje. Npr.: *Má maj rov!* — Ne plači više! bukvalno: Ne više plači! Ako se mjesto proklitične riječce *maj* uzme duži oblik *majbút*, onda se red riječi mijenja i postaje isti kao i u srpskohrvatskom: *Má rov majbút!*

Jednu riječcu koja je potekla od rromani-čestice *ma* nalazimo i u šatrovačkom govoru. To je prvi dio žargonizma: *Má mota!* što znači: Ta nije moguće! Ma je li, molim te! Bukvalno značenje izraza *Má mota* jeste: Ne kazuj! To je, čuli smo ranije negdje, jedan od vrlo oskudnih ostataka nekadašnjeg arlijskog govora u zapadnim krajevima koji je već odavno izumro. Odgovarajući izraz na savremenom rromaniju glasi: *Má mothov!* — Ne kazuj! Uostalom, poznata je činjenica da se naš šatrovački i ostali vulgarni govori, kao i većina slangova u svijetu, odlikuje obiljem izraza koji su preuzeti iz rromanija.

Kad prohibitivna čestica *ma* poput čestice *na* stoji ispred glagola u imperativu, ona se, znamo već, prevodi na srpskohrvatski riječcom *ne*. A kada se zadesi na čelu rečenice koja se nalazi u konjunktivu, znači, kad ne nosi izrazito imperativni karakter, onda se prevodi srpskohrvatskom riječcom *Nemoj!* *Nemojte!* Npr.: *Má te gová ačhé! mánde!* (Nemoj ili nemojte da to ostane kod mene). Tu se ne može upotrijebiti čestica koja je lišena akcenta, koja je, dakle, enklitičke prirode, već se zato služimo naglašenim i dužim oblikom *nemoj*. Pa tako i primjer: *Má maj te crden!* ne možemo prevesti riječima: Ne više da vučete, već: Nemojte više da vučete. *Má tu te dára!* — Nemoj da se bojiš! bukvalno: Ne ti da bojiš! Ne zaboravimo pritom, glagol *daráv* nije povratan. Navedeni oblik *dará* ima tri slična značenja, a sva se odnose na drugo lice jednine: boj se! (imperativ), bojiš se (indikativ prezenta) i: da se bojiš (konjunktiv prezenta). U oba ova posljednja slučaja pravilnije se kaže *daráh* ili *darás*.

Na kraju da dodam još jednu napomenu. Imao sam priliku da u goptskom dijalektu čujem i jedan zastarjeli oblik zapovjednog glagolskog načina. Radi se o rijetkom arhaizmu *mánd, mánde!* što znači: *ne daj* ili *nemoj*. Očigledno je da je prvi dio te riječi potekao od čestice *ma*, dok se u njenom drugom dijelu nazire ostatak glagola *dav* u zapovjednom načinu: *De!* To nas u neku ruku podsjeća na postanak srpskohrvatskog negativnog izraza *nemoj*, koji se, kao što je poznato, sastoji od odrečne čestice *ne* i jednog oblika načinskog glagola *moći* (Belić). Ipak, mislim, nije zgoreg da našu riječ *nemoj* upotredimo i sa rumunskim *nu maj!* (ne više), prema čemu je građen i gurbetski izraz istog značenja: *Ná maj!*

BI. Istaknuto je već u nekoliko navrata da se negativna čestica *bi* javlja prvenstveno samostalno u svojstvu predloga koji ima isto značenje kao i naš predlog *bez*. Ponekad se njome može prevesti i naš predlog *osim* (sem), za koji u rromaniju, inače, nema odgovarajućeg izraza. Npr.: *Sí ma kána, bí paraštujáko* — Imam vremena, osim petkom. Riječću *bi* sretamo isto tako i u njenoj privativnoj funkciji ispred onih vrsta riječi koje pripadaju promjenljivim kategorijama. Usljed toga, njeno neposredno prisustvo izaziva promjene u imenicama, pridjevima, brojevima, priložima i glagolima. Naravno, i najduže riječi moraju obavezno da reaguju genitivskim oblikom na zahtjev prisutnog predloga, odnosno kratke čestice *bi*. Npr.: *bi nasvalimaténgo*, — bez boleština.

Čestica *bi* daje nam na znanje da je riječ o nečemu suprotnom, oprečnom, o nečemu što se u suštini protivi, što se isključuje, itd. Pojava riječce *bi* ponajviše nam nagovještava isticanje neke suprotnosti. Tako, n.p., riječ *bíčačipé* (nepravda) označava stanje koje suprotno stanju koje se označava riječju *čačipé* (pravda). Drugim riječima, pojam nepravda je suprotan pojmu pravda. Istina, ako se stvar pogleda iz drugog aspekta, moglo bi se, u datom slučaju, govoriti i o privaciji, gdje »*bi privativum*«*a* ukazuje na to da je posrijedi neko lišavanje. Pa uzmimo i ovaj primjer koji se od navedenog umnogome razlikuje. Imenica-pridjev *bíboldo* je riječ kojom se označava Jevrejin. U stvari, *bíboldo* (*néboldo*) znači bukvalno nekršten, a to je svako lice ili uopšte sve ono što nije kršteno, dakle, beskrajan niz pojmova.

U rromaniju, koji je vrlo primitivan, postoji velika samovolja u pogledu građenja riječi i upotrebe formativnih sredstava. Sfere i dometi značenja nisu tačno obilježeni. Velika nedosljednost zapaža se, pored ostalog, i u obrazovanju apstraktnih imenica. Između mnogih primjera uzećemo jedan koji nam je prvi na dohvatu. Postoji, dakle, jedna riječ, kovanica, kojom se, tu i tamo, označava nesanica: *bísutipé*: Ekvivalentnog izraza za to u našem jeziku nema. Kad bismo počem bili prinuđeni da ga stvorimo, mi bismo izabrali riječ »nezaspalost, neusnulost«. Riječ *sutó* je prošli particip od glagola *sováv* (spavam), koji se kao takav više ne upotrebljava samostalno, već se uz oblik *sutah* uzima za treće lice jednine prošlog vremena, u značenju: *zaspao*. Ap-

straktumom *sutipé* označava se stanje u kome se nalazi, recimo, neko živo biće koje je zaspalo. Pošto se pak riječcom *bi* vrlo često isključuje smisao i sadržina riječi koja dolazi iza nje, imenica *bisutipé* karakteriše stanje u kome se nalazi neko stvorenje koje nije zaspalo ili koje ne može da zaspi. Pono- vimo, riječ *bisutipé* je u rromaniju ime za nesanicu. Međutim, u tome jeziku postoji mogućnost i za finije razlikovanje. Složenicom *bisovipé*, bukvalno »bez spavanje«, označava se stanje bez sna, uopšte, tj. besanica, bolesno stanje koje čovjeka trajno iznurava.

S obzirom na kasnije izlaganje hoću i ovom prilikom ponovo da kon- statujem da predmetak *bi-*, ta sasvim kratka riječca, i u složenicama uporno zadržava naglasak i da se s njim teško rastaje. Naime, čestica *bi* kad se nalazi u predloškoj službi, redovno prevlači na sebe naglasak, kao i mala riječca *dži* (do) bez obzira na značaj i ulogu riječi koja dolazi iza nje. Riječca *bi* je gotovo uvijek nosilac naglasaka i u mnogim složenicama gdje kao predmetak sačinjava početni dio riječi. Kad takva jedna složenica dođe u neki zavisni padež, prefiks *bi* po pravilu ne gubi naglasak. Dodajmo na kraju da se riječca *bi* inače ističe svojim akcentom i u okviru same rečenice.

Pored toga, čestica *bi* ima još jednu osobinu po kojoj odudara od ostalih predloga. Ona je jedini pravi predlog u rromaniju koji po pravilu zahtijeva genitiv, i to ako izuzmemo složeni, predložki upotrebljen izraz *pothán* (umje- sto), koji, kao i odgovarajući srpskohrvatski predlog *umjesto*, traži drugi padež. Npr.: *Ní láva bí phučimáhko* (Neću uzeti bez pitanja). *Von phirén bí cahréngo* (Oni sele bez šatora). Međutim, ima i rijetkih slučajeva kad predlog *bi* ne traži genitiv. Recimo, u ovoj rečenici: *Voj delí-tar bí ači devlēha* (Ona je otišla i ne pozdravivši se), bukvalno: Ona je otišla bez ostaj zbogom. Kako je riječ bog, zbog predloga *s* došla u instrumental (s bogom), stvorio se vremenom jedan stereotipan izraz. On ne reaguje više na zahtjev za genitiv predloga *bi*, koji se tek kasnije pojavio. A evo još jedne nepravilne rečenice koja je građena pod uticajem nekih istočnosrpskih dijalekata u kojima je broj padeža racionalno ograničen: *Vov andáh marnó bí lové*, što znači: On je donio hljeb bez novac. Dakle, nominativ, umjesto genitivne konstrukcije: *bez novaca*.

Ako riječca *bi*, koja je prije svega predlog, uđe u zajednicu sa nekom drugom riječju i s njome obrazuje jednu nerazdvojnu cjelinu, onda ona gubi svoj prvobitni samostalni značaj. Ona je tada lišena snage da mijenja riječ koja nju prati, tj. da je prebaci u genitiv. Riječca *bi* se integrira u složenicu i postaje tada običan predmetak. Međutim, i tako prefigirana, ona i dalje zadržava svoj akcenat ako se nalazi u svojstvu privativne funkcije. Ona, naime tada dobija širu skalu značenja i gubi isključivo privativno obilježje. S njime su obično sastavljene riječi koje u srpskohrvatskom počinju negativnom riječcom *ne*, dok je broj riječi koje su složene s predlogom *bez* — neupore- divo manji.

Uzmimo nekoliko primjera. Složena rromani-riječ *bíbox* (ili, stariji oblik, *bíboxt*) odgovara srpskohrvatskoj složenici *nesreća*. Oba njena dijela prisno su združena u jednu pojmovnu cjelinu pa se stoga pišu kao jedna riječ. Riječ je složena od predloga *bi* (bez) i imenice *bax* (ili, starije, *baxt*), što znači *sreća*. Od tako stvorene složenice *bíbox* izveden je sasvim pravilan pridjev *bíboxtako*, tj. *nesrećan*, bukvalno [od] nesreće, što dakle, znači da on ustvari predstavlja genitiv imenice *bíbox*. Pri tom se, vidimo, kao u većini ostalih kosih padeža ponovo pomalja ono nepostojano *t*. Uz riječ *bíboxt* valja staviti i naš arhaizam *nebaht* (*nebat*, koji se ovda-onda javlja u našim narodnim pjesmama. Ta hibridna tvorevina sastoji se od naše privativne partikule *ne* i perzijske riječi *baht*, koja se kod nas, uostalom održala i u turcizmima *bahtlija* (srećnik), *bahtli* (srećan) i *baksuz*, tačnije, *bahtsiz* nesrećnik. Serboianu navodi u rumunskom rromaniju i oblik *najbah* (!?).

Dalje, u gramatici rromani-jezika vrijedi pravilo da svaki pridjev može mehanički da postane apsolutan i da se pretvori u imenicu, ako dobije član, što je, čuli smo, isključiva oznaka imenica. U gurbetskom dijalektu, iz koga ovdje prvenstveno crpem gradu, član za muški rod obično glasi *o*, za ženski *e*, dok je u množini oba roda i u gotovo svim zavisnim padežima oba roda i broja predstavljen jednim te istim oblikom *e*. Tu treba napomenuti da pridjev koji bude upotrebljen imenički ne mijenja svoj spoljašni oblik, za razliku, recimo, od njemačkog jezika, gdje pridjev tada pretrpi izvjesne, makar i neznatne, izmjene. Dakle, riječ *o[e]* *bíboxtako* znači *nesrećnik*, a *e* *bíboxtaki* (*bíboxtaći*) — *nesrećnica*. Činjenica da riječ *bíboxtako* predstavlja u suštini genitiv, nipošto ne isključuje mogućnost da se taj genitiv opet mijenja po svim padežima jednine i množine. Tako onda imamo riječ *bíboxtaćeréhko* (nesrećnika), što je, po obliku, genitiv genitiva riječi *bíbox*. Inače, prava riječ kojom se označava neko lice koje nikad nema sreće jeste pridjev *bíboxtalo* — *nesrećan*, a poimeničen, *o bíboxtalo* — *nesrećnik*. Napominjem da je u rromaniju sufiks *-aló* jedan od elemenata za obrazovanje pridjeva od imenica.

U vezi s genitivom imenice u rromaniju možemo utvrditi jednu nadasve interesantnu činjenicu međupovezanosti dviju različitih kategorija. Radi se o pojavi da genitiv imenice ima mociju, tj. da prima oznake roda kao i pridjev. Tako imamo primjer: *O čhavorró hi bí dako*, tj. — Dijete je bez majke. U ovoj rečenici *čhavorró* (dijete) je imenica muškog roda, pa prema tome riječ *dáko* (genitiv od *dej*, majka), tj. majke, ima oznaku muškog roda. Upotrijebimo li, međutim, imenicu ženskog roda *čhejorri* djevojčica, stvar će naglo dobiti drugi izgled: *E čhejorri hi bí daći*, tj. — Djevojčica je bez majke. Kako je *djevojčica* ženskog roda, onda i redovni genitiv *dáko* ima mociju roda, tj. prima oznaku ženskog roda: *dáći*. I tako možemo zaključiti da se u rromaniju genitiv imenice može shvatiti i kao pridjev, što nas donekle

podsjeca na činjenicu da genitiv lične zamjenice u nekim jezicima služi kao prisvojna zamjenica.

Ako se pred rromani-riječ *bax* stavi predlog *bi*, ovaj će, znamo već, tražiti rekciju genitiva, tj. zahtijevaće da ona prede u drugi padež. Tada će riječca *bi* vršiti funkciju lišavanja u dvočlanom izrazu *bí baxtako* (bez sreće), čija se oba dijela pišu odvojeno. Tu, dakle, treba da razlikujemo dvije stvari. To je pridjev ili imenica *bí baxtako* — nesrećan ili nesrećnik, i priloški sklop *bí baxtako* — bez sreće. Ovdje u drugom slučaju, u izrazu *bí baxtako*, izostavlja se član, koji, kao što je rečeno, u genitivu redovno glasi *e*. Član je zanemaren zato što je izraz shvaćen kao partitiv, jer se govori o nekom koji nema sreće, a ne o nekom koji nema sreću. Drugim riječima, izraz *bí baxtako* se ne odnosi na onog koji je trajno ili zauvijek lišen sreće, već na onog čovjeka koga je, u ovoj ili onoj prilici, sreća trenutno iznevjerila. Iz razloga simboličnosti treba zato predlog *bi* pisati odvojeno, da bi se istaklo da u ovom slučaju pojam *bi* [bez] nije stalno vezan za pojam *bax*. Kad hoće da se porekne da je neko srećan (*baxtáko*), onda se to izražava negativnom rečenicom: *Vov ináj baxtáko*. Obratno, kada želimo da izjavimo da je nesrećan, što se protivi pojmu srećan, onda se služimo pozitivnom rečenicom s afirmativnim značenjem: *Vov hi bí baxtako*.

U pogledu prenebregavanja člana u ovakvim slučajevima treba podsjetiti da je riječca bez još u nekim jezicima baš onaj predlog koji najmanje traži član. Uporedimo samo njemački izraz *ohne Glück* (bez sreće). Prisustvo člana bi značilo ujedno i potpuno odsustvo sreće: *ohne das Glück*. Da ilustrujemo ovo i jednim primjerom: *E bí baxtako ačhiló i adivéh bi baxtako*, što će reći — Nesrećnik (zlosrećnik) je i danas ostao bez sreće. Razlika je podvučena i riječima kojima se oba primjera prevode na srpskohrvatski. U riječi nesrećnik imenica sreća je negirana riječcom *ne*, koja se uz nju sprijeda nerazdvojno prilijepila, dok je u drugom, dvočlanom, izrazu samo naglašeno da je čovjek u tom određenom slučaju ostao bez sreće. Nijansirano značenje ogleda se i u različitom načinu pisanja. U prvom slučaju imamo riječi koje se pišu sastavljeno, a u drugom vidimo izraz u kome je predlog ostao odvojen od imenice. Mjesto *bí baxtako* moglo bi se za nevolju reći i *bí srećako*, jer je ipak dopušteno pozajmljivati riječi iz stranih jezika. Ali takve pozajmljenice ostaju do vijeka obilježene kao tuđi nanos jer imaju neke svoje posebne oznake. Između ostalog, one se, po pravilu, ne mogu stapati u složenice sa bilo kojom rromani-riječju. U tom pogledu dešavaju se sve češće prekršaji koji se protive duhu jezika. Dakle, ne može se reći bisrećako — nesrećan, ali se donekle dopušta riječ *bí srećako* — bez sreće. Isto tako ne valja kazati *bíposlušno* ili *nékandino* (neposlušan), a ne kosi se sa ispravnom jezičkom praksom ako se kaže *néposlušno*. Međutim, najbolje je reći na čistom rromaniju *bíkandino*. Pa ipak, pored svega toga, nepravilni oblici preovlađuju. Leksičko blago se osipa, a tuđinština nezadrživio nadire. Pošto se srž rromani-jezika

sve više rastače, njegova vitalnost naglo opada, a sredstava za izražavanje sve više nedostaje. Još i ovaj slučaj: *ladžó, ne ladžó, ka-motháv* (sramota ne sramota, reći ću). *Bandí, ne bandí, von ka-marén la* (kriva, ne kriva, oni će je istući).

Kad sam već maloprije spomenuo, njemački predlog *ohne* (bez), da se, onako uzgred, malo zadržim na njemu. Rromani-riječca *bi* ima mnogo podudarnog sa njemačkim predlogom *ohne*. U prefiksnoj službi ona vrši istu funkciju kao što je obavlja i njemački prefiks *un-*, koji je po svom postanku identičan sa riječcom *ohne*. Da to potkrijepim i jednim primjerom. Rromani-prilog *bídumut* je neologizam, a znači *nedavno*. Složen je od predmetka *bi-*[ne] i priloga *dumút* [davno] od rumunskog *de mult* [odavno]. Po svome sastavu i značenju tome potpuno odgovara njemački adverb *unlängst*, bukvalno: *nedavno*. Onda, i ovaj primjer: njemački pridjev *ungeschlacht* [nezgrapno] znači zapravo *neplemenit*, jer potiče od izraza *ohne Geschlecht*, bukvalno: *bez roda, bez plemstva*.

U najnovije vrijeme javljaju se, po ugledu na druge jezike, i u rromaniju pojedini neologizmi koji su slijepo građeni po stranom, između ostalog, i po srpskohrvatskom obrascu. Takve kovanice isuviše često grubo vrijedaju osjećanje i duh ciganskog jezika. One zvuče beživotno i strano, jer su »sklepane« za trenutne potrebe pismenijih pojedinaca, koji teže da se »savremenije« izražavaju. Ipak, sa naučnog gledišta, ovakve tvorevine predstavljaju manifestacije izvjesne vitalnosti ovog morbidnog idioma. Tako, riječju *bíramope* [nepisanje] i *bívačaripe* [ćutanje, negovorenje!] pravdaju se pojedinci kad duže vremena ne pišu. Dalje, Bajro, voda puta jedne veće čergarske zajednice, saziva na poslovni sastanak svoje saplemenike, majstore koji su se rasturili za radom po selima, i upozorava da *biavipe* [nedolazak] povlači za sobom kaznu. Ovamo ide i udomaćena kovanica *bípočinipe* [neplaćanje]. Kako su tvorevine te vrste i krute i beživotne, ne mislim da se na njih подробно obazirem. Utoliko veću pažnju želim da skrenem na jednu interesantnu složenicu vrlo starog datuma, na koju nailazimo u svakodnevnom govoru. To je riječ *bičínipé*, što znači *prodaja* ili *prodavanje*. Ona je izvedena od glagola *bičínáv* — *prodajem*. Po svemu sudeći, ovaj glagol je složen od dva dijela, i to od predmetka *bi-*, koji, koliko znamo, odgovara našim česticama *bez* i *ne*, i od primarnog glagola *čínáv*-kupujem, od koga je, vjerovatno, izveden i glagol *počínáv* — *platim*. Prema tome, glagol *bičínáv* trebalo bi bukvalno prevesti *ne kupujem*, što je, naravno, daleko od toga da bude identično sa pojmom *prodajem*. Očigledno je da se radi o predlogu *bi*, koji je, međutim, ovdje izgubio svoju samostalnost, pa usljed toga i svoj naglasak. Ovdje je predlog, vjerovatno, imao prvobitno neku drugu nijansu značenja. Biće, valjda, da je označavao kakvu suprotnu radnju, nešto što je suprotno kupovanju, a to bi moglo biti: *prodavati*. Ta dvosmislenost se osjeća i u oblasti priloških izraza izvedenih od iste glagolske osnove preko apstraktnih imenica.

Tako, genitiv od imenice *bićinipé* (prodaja) glasi *bićinimáhko*, što znači: na prodaju, ono što će se prodati, ili bukvalno: [od] prodaje. Uporedimo s time i izraz *bí ćinimáhko*, koji znači: bez kupovanja. U slučaju *bićinipé* radi se o gotovoj složenici u kojoj riječca *bi* igra ulogu prefiksa i kao takva ne može da vrši nikakav uticaj na drugi dio kompozituma koji je s njim nerazdvojno vezan. Drugi slučaj, *bićinimáhko*, obični je genitiv imenice *bićinipé*. U trećem primjeru *bí ćinimáhko* imamo riječcu *bi* u njenom pravom elementu, tj. u funkciji predloga koji je svojim prisustvom uslovio promjenu oblika imenice, pošto je iz nominativa pomjerena u genitiv. Upor. i *bi bi-ćinimáhko* — bez prodavanja.

Koliko mi je poznato, u jugoslovenskim rromani-dijalektima koje ovdje obrađujem nema više glagola složenih sa predmetkom *bi*. Jedino bi površan čovjek mogao pretpostaviti da je glagol *briváv* (raščešljam) eventualno nastao predmetanjem predloga *bi* pred neki glagol koji se više ne da prepoznati. Čućemo kasnije da se predmetak *bi-*, iako krajnje rijetko, javlja i u varijanti *bri-*, što bi onu pretpostavku činilo vjerovatnijom. Činjenica da kod Paspatija nalazimo oblik *buruvava* (denatter, detresser) navodi me na poređenje s nekim drugim riječima, koje se takode javljaju u alternativnim oblicima, s korijenim vokalima, *i* i *u* naporedo, Recimo, glagol *mukáv* — pustim, koji ima i oblik *mikáv*[*mekáv*]. Još jedan slučaj. Mada ne smatram da je imenica *birovli* (pčela) drevna složenica sa predmetkom *bi-*, ipak je treba spomenuti, i to zbog dvije varijante koje navodi Paspati: *burli* i *beruli*. Dakle, opet oblici sa vokalima, *i*, *e* i *u*. Nije isključeno da se vokal predmetka *bi-* u riječi *briváv* izgubio usljed sažimanja jednog dužeg oblika, poput Paspatijevoga Cf. i lat. *nemo* od *ne-homo*. Spomenuću i glagol *bistaráv* (zaboravim), koji je po ciganskom narodnom tumačenju tobož nastao slaganjem predmetka *bi*-[ne] s glagolom *istaráv* (uhvatim). Dakle, ne uhvatim, ne upamtim, tj. zaboravim. Otud onda *bistardó*—zaboravljen, i odrečno, *bibistardo*—nezaboravan, nezaboravljen.

Poznata je stvar da se glagoli složeni sa negativnim česticama manje javljaju od imenica, a pogotovo od pridjeva složenih sa odrečnim predmecima. Prije svega, u rromaniju nema glagolskih složenica tipa *nestati*, *nenavidjeti*, i sl., a pogotovo ne postoji riječ *nemati*, jer rromaniju nedostaje i osnovni glagol, *imati* koji se opisuje na razne načine. Međutim, ima jedna drevna složenica, o kojoj sam ranije govorio, i to univerbirani defektivum *našti*, bukvalno *ne jeste* (prema Paspatiju), a koji danas odgovara našem glagolu *ne mogu*. Svojim oblikom nas zavarava, jer nas podsjeća na latinski *ne-scio*, rumunski *nu știu* (ne znam).

Predmetanje predloga *bi* prilično je ograničeno i u oblasti onih imenica koje nisu postale od pridjeva. Tako se ne mogu prevesti jednom riječju imenice *nepušač*, *nevrjeme*, *nebrat*, itd. One se izražavaju sasvim drugim riječima ili se prenose perifrastičkim sredstvima, pa se opisuju i cijelim reče-

nicama. Tako se, recimo, za nepušača kaže: *savó ní phabarél* (koji ne puši), za nevrijeme se uzima romanizam *furtúma*, a mjesto *nebrat* kaže se *džungaló phral*, opaki brat. Opisno se prevode i riječi: *nečovjek*, *neciganin*, itd. Nije mi poznato da se ijedan jezik tako obilno i tako elastično služi parafrazama i perifrazama kao ciganski idiom u svome konspirativnom vidu.

U oblasti kategorije pridjeva riječca *bi* igra mnogo širu ulogu nego na sektoru stvaranja složenih imenica. Pridjev *bučarnó* znači *radin* (marljiv), a poimeničen, *o bučarnó*, znači *radnik*. Kad se sprijeda doda prefiks *bi-*, dobijamo riječ suprotnog značenja, *bibučarno*, *neradin*, odnosno, u imeničkoj upotrebi, *o bibučarno*, *neradnik*. No, ta riječ može da znači i nezaposlen i besposlen, ujedno. Međutim, takva upotreba riječce *bi* nije svuda i u svakoj prilici ni dosljedna ni opravdana. Tako se suprotan pojam od pridjeva *lačhó*, što znači *dobar*, sasvim pravilno izražava na taj način što se toj riječi prefigira riječca *bi*. Tako dobijamo riječ *bilačho* (*rdav*, *loš*; *davo*). Od toga se, naravno, ne može graditi dalja negacija *bibilačho*. Lovari i Lejaši imaju svoj sinonim *mištó*, tj. *dobar*, a suprotna pojava izražava se redovno posebnom riječju *žungaló* (*džungaló*), pošto kombinacija sa odrečnom riječcom *bi* kod njih nije toliko uobičajena. Uostalom, analogan slučaj imamo u nekim drugim jezicima, pa među njima i u srpskohrvatskom, gdje se pored pridjeva *dobar* ne upotrebljava riječ *nedobar*, već se uzima posebna riječ: *rdav*, *loš*, *zao*, itd. Tako se i u njemačkom riječ *ungut*, kao suprotna od pridjeva *gut*, upotrebljava više u sklopu rijetkih fraza.

Predmetak *bi-* u pridjevskim složenicama različito se prevodi na srpsko-hrvatski. Tako imamo, recimo, za pridjev *bimerimáhkó* u srpskohrvatskom dvije riječi koje mu tačno odgovaraju. Prva riječ glasi: *besmrtan*, a druga: *neumrli*. Onaj prvi odgovara složenici rromani-riječce *bi* (bez) i genitiva imenice *meripé*, smrt, koji glasi *merimáhkó* (smrti). Cijela riječ glasi, prema tome, bukvalno: bez smrti, gdje se imenica *smrt* javlja u genitivu. Pošto pak znamo da genitiv u rromaniju ima ujedno i status pridjeva, ta riječ znači i: *besmrtan*. Što se tiče drugog prevoda: *neumrli*, može se reći da i on dobro leži, jer je imenica *meripé* (smrt), čiji genitiv, rekao sam već, glasi *merimáhkó*, u stvari izvedena od glagola *meráv* (umrijeti). Ipak treba konstatovati da je prevod *besmrtan* popularniji, mada se inače predmetak *bez* u složenicama neuporedivo manje upotrebljava nego odrečna čestica *ne*. Ovdje valja naročito istaći da genitiv apstraktnih imenica ima često i jedno posebno značenje. Riječ *merimáhkó*, na primjer, prevodi se i ovako: onaj od umiranja, onaj za umiranje, onaj koji će umrijeti, samrtnik, moriturus. Prema tome, složenica *bimerimáhkó* znači — onaj koji ne umire, dakle, opet: *besmrtan*. Uzmimo i ovaj primjer. *Bilačhipé* — »nedobrota«, tj. *zlo*. Genitiv glasi *bilačhimáhkó*, bukvalno (od) »nedobrote«, tj. od zla, ili, prosto rečeno, *zao*, *rdav*, *loš*, *opak*.

Iznijeću sad još nekoliko primjera za upotrebu predmetka *bi-* kod pridjeva. *Gajđ xajíng ináj sastí*, *bílasti si* (Ovaj kladenac nije zdrav, on je

nezdrav). Napominjem da u rečenici rromanija nedostaje zamjenica *voj* (ona), jer se u tom jeziku zamjenica nerado upotrebljava mjesto imenice, ako ona označava nešto što nije živo, dakle, stvar, pojam, itd. U takvim slučajevima radije se ponovi imenica nego da se stavlja zamjenica. A uzmimo sada i ovaj slučaj: *Vov hi bígodaver, níči godavér* (On je nerazuman, on nije razuman). Ovdje se srpskohrvatske negativne čestice *ne* i *ni(je)* na sasvim različit način prevode na rromani: predlogom *bi* i emfatičnom odrečnom partikulom *níči*. Još jedan primjer: *Voj ináj džanglí, voj hi bídžanglí* (Ona nije poznata, ona je nepoznata). Sintagme sa samostalnom negacijom *níči* redovno su jače naglašene od konstrukcija sa odrečnim oblikom glagola biti -*ináj*. Dalje, u pričama se može naići i na ovakav čudan primjer: *Sésa duj phral, o jekh đeraló, o avér bíderalo* (bila dva brata, jedan šugav, a drugi nešugav). Upor. i ovo: *E dromá si bičikale* (Putovi su neblatni, tj. nisu blatni).

Za obrazovanje složenica postoji u rromaniju, u stvari, samo jedna negativna (privativna) partikula, i to *bi*. Ona se, znamo već, na srpskohrvatski prevodi običnim predmetkom *ne*, a negdje i predmetkom *bez*. Tako, kažemo, *bezbroy*, a ne *nebroy*. Prema tome dobijamo i različita sjenčenja značenja. Broj bukvalnih prevoda sa srpskohrvatskog vrlo je značajan. Npr.: *bíšukar-nelijep, bíužo* (može i: *néužo*)-nečist, ali i nečastiv, itd. Izuzetno od pravila, može predmetak *bi-* stati pred pridjev koji je pozajmljen iz stranog jezika. Npr.: *bikadërro* — nemoćan. Riječ *kadërro* je naš turcizam, *kadar*, ar. quadir-onaj koji posjeduje moć (snagu), moćan, sposoban.

Nijansiranje značenja postiže se u rromaniju pomoću dodavanja sufiksa, dok je upotreba prefiksa, relativno prema narječjima, sasvim ograničena. Dok se, npr., u nekim jezicima negativne složenice mogu graditi afigiranjem čestica pred osnovu riječi ili pozadi nje, u rromaniju one se obrazuju na taj način što se pred odnosnu riječ stavi predmetak *bi-*, koji može da obuhvati više značenja. Uzmimo imenicu *paćiv* (f) što znači: vjera, čast, gozba, poštovanje, itd. Stavimo li pred nju predlog *bi*, riječ će preći u genitiv: *bí paćiváko*, tj. bez vjere, bez časti, itd. Pisana zajedno, dakle, *bípaćivako*, ona postaje složenica sa značenjima: nevjeran, nepošten, nepovjerljiv, itd. Dok u srpskohrvatskom svi ti pridjevi počinju jednostavnim prefiksom *ne*, dotle se, npr., u njemačkom može uzeti i sufiks. Tako, pored *untreu* (nevjeran), *unfruchtbar* (neplodan) i dr., postoji *treulos* (vjeroloman), *fruchtlos* (besplodan), i dr. Zatim, *sorgenlos* i *sorgenfrei*. Ono jeste, u rromaniju se ne pravi razlika između pridjeva nevjeran, nepošten, itd., ali zato taj jezik raspolaže većim brojem pridjeva manje ili više srodnog značenja koji se mogu upotrijebiti za nijansiranje značenja pridjeva *bípaćivako*, a to su: *bípaćivalo, bípaćamno, bípaćivano, bípaćimno*,

Naravno, u srpskohrvatskom ima dovoljno sredstava za izražavanje račvanja značenja, čega u rromaniju nema. Tako u ovom siromašnom jeziku nema načina da se vidno istakne razlika između riječi *neizgledan* i *bezizgledan*, koje su i kod nas upola germanizmi. Te se dvije riječi, koje izražavaju vrlo

različite pojmove, formalno razlikuju u srpskohrvatskom po negativnim prefiksima *ne* i *bez*. Upotredimo s time i ove parove: *bezvoljan* i *nevoljan*, *bezbak* i *nejak*, zatim *besposlen* i *nezaposlen*, i mnoge druge. U njemačkom jeziku grananje značenja obilježeno je, pored toga, i mjestom na kome se nalaze pojedini afiksi. Tako, recimo, *besvjestan* se kaže *bewusstlos*, a *nesvjestan* — *unbewusst*. Kako rromani ne raspolaže odgovarajućim sredstvima, pomenute se riječi mogu prevesti samo pridjevima i priložima, složenim sa prefiksom *bi-*: *bímincako* (besvjestan, onesvješćen) i *bídžanindo* (nesvjestan, neznajući). Ovdje hoću da dodam i jedan primjer iz koga se vidi da, za razliku od srpskohrvatskog, iza predloga *bi* i brojevi dolaze u genitiv. *Hi la šél brš bi pandžéngo*, bukvalno: Ona ima sto godina bez pet, tj. njoj je 95 godina.

Poslije ovog hoću da se u nekoliko riječi osvrnem na neke slučajeve u kojima je negacija *bi* vezana za zamjenice. Tu ima dosta pojava na koje nailazimo i u srpskohrvatskom. Navešću ova dva primjera: *bí isohko* i *bí niso*, koja su identična sa srpskohrvatskim izrazima *bez ičega* i *bez ničega*. Da opet upozorim na to da predlog *bi* zahtijeva u rromaniju drugi padež kao odgovarajuća srpskohrvatska riječca *bez*. Pod uticajem našeg vulgarnog govora čuju se, međutim, i nepravilni oblici *bí iso* i *bí niso*, što bukvalno znači *bez išta* i *bez ništa*.

U vezi sa primjerima koje ću sada izložiti vratiću se na jednu pojavu koje sam se već ranije jednom dotakao. *Níkah džuvindéh bí piro našti arakhlé* (Nikog živog osim sebe nisu mogli naći). Vidimo da riječca *bi* u ovoj prilici odgovara našem predlogu *osim*, za koji u rromaniju nema drugog izraza. Oblik *piro*, genitiv povratne zamjenice *pe* (peh), ima inače posesivni značaj. U nekim narječjima upotrebljava se naporedo sasvim pravilno i genitivski oblik *pesko*, koji odmah, na prvi pogled, odaje svoje porijeklo od zamjenice *pe*. Potrebno je konstatovati da u rromani-dijalektima postoji čudan, reklo bi se suvišan, paralelizam oblika prisvojnih zamjenica. Jedni su zamjenice genitivskog karaktera, a drugi potiču od akuzativa ličnih zamjenica. U prvu grupu idu: *mrno*, *ćiro*, (*píro*), *amaró*, *tumaró* (*pumaró*). Drugu grupu sačinjavaju oblici tipa: *mángo*, *túko*, *lésko*, *láko* (*pésko*), *améngo*, *tuméngo*, *léngo* (*péngo*, *puméngo*). Dakle, ponovimo, uz predlog *bi* mogu se normalno javljati samo ovi oblici ličnih zamjenica posesivnog značaja. Treba odmah dodati da pomenuti oblici imaju začudo veliki broj varijanata i nijansi. Npr.: *moj* se kaže: *mo*, *mrro*, *mlo*, *mrno*, *múnrrro*, *múnrrro*, *múngrro*, *mrngrro*, itd. Evo i dva-tri primjera u rečenicama: *Bí mrne phučimáhko ní tromáh te avéh* (Bez moga pitanja se smiješ da dodeš). *Vov irisáljo bí e grastéhko pfrehko* (On se vratio bez konja svog). Iako već znamo da uz predlog *bi* dolazi, između ostalog, zamjenica *mrno*, dakle, *bí mrno*, što znači: bez mene, ipak se čuje, mada vrlo rijetko, i sasvim pogrešna upotreba ablativa: *bí mandar*. Osim toga, u vezanoj riječi, npr. u izrekama i poslovicama, uzima se za ljubav rimovanja i prepozicional, kao na primjer, u ovom slučaju: *Džlkaj avilé m dži mande, ačhilém bí mande*

(Dok sam došao sebi, ostao sam bez sebe). Budući da predlog *dži* (do) zahtijeva osmi padež, to je i predlog *bi* povukao za sobom zamjenicu u prepozicional, a sve to radi rima i ritma.

Riječca *bi* upotrebljava se u svojstvu predloga i u vezi sa participima. Tada se obično prevodi našim negativnim prefiksom *ne*. Npr.: *bí džanindo*, ne znajući. *Džanindó* je prilog sadašnjeg vremena od glagola *džanáv* — znam. Zatim, ova priloška konstrukcija glagolskog porijekla, *bí dikhindo pe*, što znači: bez obzira na, a bukvalno: ne gledajući na. *Bílondo* — neslan, neinteligentan, je odrećan oblik pridjava *londó* — slan. *Londó* je u stvari particip prezenta hipotetičnog primitivnog glagola *lónдав* (posolim), umjesto koga se danas isključivo upotrebljava kauzativni glagol *londaráv* — solim. A sad evo i jednog primjera iz oblasti povratnih glagola. Neka to bude glagol *miškójma* ili njegov sintetički parnjak *miškosájvav*. *Vov ačhiló bí miškondoh-pe* (Ostao je nepokretan, bukvalno, ne krećući se). Napominjem da postoji izvjesna razlika u obrazovanju participa prezenta kod glagola ciganskog (indijskog) porijekla i glagola pozajmljenih iz drugih jezika.

Dok je glagolski pridjev sadašnjeg vremena u rromaniju nepromjenljiv, dotle je pasivni pridjev prošlog vremena (aktivnog uopšte nema) kod glagola indijskog porijekla izložen i mociji. *Jekh bípindžardo amál thaj jekh bípindžardi amalín mudárdile* (Jedan nepoznat drug i jedna poneznata drugarica su poginuli, bukvalno »ubili su se«). Dakle, predmetak *ne* kod takvih participa prevodi se prefiksom *bi-*. Još jedan primjer: *E jag hi bímudardi* — Vatra je neugašena, bukvalno »neubijena«! Pravilo o mociji narušeno je izuzecima koji važe za participe onih glagola koji su uzeti iz stranih jezika. Riječ *bíramome* znači: nezapisan ili nezapisana, no, kako se ne mijenja ni u množini, znači i: nezapisani i nezapisane. A kako u rromaniju po pravilu nema preverbia (barem ne u gurbetskom), riječ *bíramome* može da ima i širi raspon značenja: neupisan, nepropisan, neispisan, nenapisan, itd. Međutim, participi glagolskih pozajmljenica mogu se graditi i sasvim pravilno, kao i kod pravih rromani-glagola: *bíramosardo*. U tome slučaju možemo govoriti o mociji roda i broja.

Kao što u srpskohrvatskom postoji pored književnog oblika *bez* još i provincijalizam *brez*, tako nalazimo i u rromaniju rijetki dublet *bri* mjesto *bi*. Takav je slučaj u goptskom narječju, gdje se pod uticajem kajkavskog ponekad čuje i izraz *bríšundo* (nečuven, nečujan, gluv), što odgovara pravilnijim oblicima *bíšundo* ili *blášundo*, koji su uobičajeni u drugim narječjima. Vrijedi uporediti i oblik *bristáv*, varijantu glagola *bistaráv* — zaboravim.

Ovom zgodom skrenuo bih pažnju na jednu zanimljivu igru riječi. *O čher savó hi bičindó, ačhiló bléindo* (Kuća koja je prodana, ostala je nekupljena). Ovdje se radi o participima glagola *čináv* i *bičináv*, o kojima sam već jednom prilikom govorio. Glagolski pridjevi od kojih je jedan negiran imaju isti oblik i pišu se na isti način, samo se razlikuju u akcentu. Tamo gdje negira glagol *čináv*, riječca *bi-* je naglašena: *bléindo* — nekupljen. Međutim, ondje

gdje se *bi-* više ne osjeća kao posebna riječ, pa ni kao živi glagolski prefiks, dakle, u jednoj prastarjoj složenici gdje je izgubila svoje osnovno značenje i gdje je ušla u sastav osnove riječi, ona je izgubila i svoju akcenatsku samostalnost. Naglasak se pomjerio na samoglasnik posljednjeg sloga riječi: *bičínáv* (prodám), *bičindó* ili *bičindinó* (prodán, prodat). Na kraju da dodam da se particip *bídindo* (neizbrojen) uzima mahom u značenju *bezbrojan*.

U vezi sa rasvjetljavanjem osnovne namjene i funkcije predmetka *bi-* osvrnuo bih se ukratko ponovo i na jednu potkategoriju glagola koji služe za obrazovanje verbalnih lokucija. Ti glagoli za građenje oblika igraju u indoiranskim i još nekim jezicima veoma zahvalnu ulogu jer predstavljaju jedno vrlo pristupačno jezičko sredstvo kojim se stvaraju široke mogućnosti za izražavanje. Pomoću tih glagola, čiji je broj u romaniju prilično ograničen, gradi se mnoštvo glagolskih lokucija i idiomatskih obrta. Primjera radi, uzimam glagol *dav* (dam, udarim). Njegov pasivni particip perfekta glasi *dinó* (dan, dat). Lokucija *dav múj* znači: zovem, pozovem, itd. Otud je izveden particip *dinó múj* (zvan, pozvan, itd), u odrečnom obliku *bídino múj* (nezvan, nepozvan, itd.). Ovaj izraz pišemo sa dvije riječi. Glagol *dav*, koji se ovdje javlja u pomoćnom svojstvu u negiranom obliku pasivnog participa perfekta, još se nije slio u jednu cjelinu sa svojim stalnim objektom. Nasuprot dvočlanom izrazu *dinó muj* (zvan) stoji njegov obrnut, ali sliven parnjak *mujdinó*. Drukčije je slučaj, recimo, sa glagolskom lokucijom *mothováv* (kažem, bukvalno: usta namjestim). Taj glagol, s kojim smo se ranije jednom sreli, piše se kao jedna riječ jer su oba sastavna dijela izgubila svoju samostalnost i dobila jedno sasvim drukčije zajedničko značenje. Prema tome, i oblik *bímothodo* (neizrečen, nekazan).

Na kraju treba ukazati i na jednu nadasve interesantnu pojavu. Postoji, naime, na Kosovu praksa da se binegacija *ni ni* ponekad zamjenjuje dvojnomo negacijom *bi bi*. Npr.: Von *bi* xalé thaj *bi* pilé, ačhilé bokhalé thaj trušalé (Oni nisu ni jeli ni pili, ostali su gladni i žedni).

Ostaje mi još da se naknadno za trenutak osvrnem na porijeklo i starinu čestice *bi*. Umjesto da izložim svoja nepotpuna zapažanja, neka Paspati govori. Evo šta on kaže: *Bi*, nart. nég, Sans. Lat. sinc. Skr. *vi*, ind. a particle and prefix, implying certainty, separation, privation. It generally corresponds to the English adjuncts, a, ex, de, dis, um, etc. Vikatcha, bald, katcha, hair, vikarna, earless, karna, ear. Skr. *vina*, ind. without, except. H. *bin*, *bina*, without H. Pers. *be* (a priv. particle, or preposition) without, when prefixed to nouns, it is equivalent to in, un, im, ir, less, etc. as, *be-ab*, without water, *be-eman*, adj. without conscience, without religion. — Sine, expers, carens. — Vul. H. *ben*, *bena*, adv. (Skr. *vina*) without, unless. Pukkhto *be*, without, void of, used in composition as a priv. part. — Bellew's Dict. 1867. On verra par les citations suivantes qu'à l'exception des pronoms et des noms propres, *bi*, ne s'unit qu'à des adj. du gén. au à des adj. et à des part., et jamais à des

noms purs. L'étude de cette part. nous révèle l'existence de quelques termes qui n'existent qu'unis avec *bi*. Ovoj tako iscrpnoj bilješci nemam šta da dodam sa svoje strane. Jedino bi se moglo konstatovati da i u urdu postoje odgovarajuće partikule, odnosno predlog *bi*. Prefigiranjem te čestice pred riječi grade se kompozita kakva odgovaraju našim složenicama koje počinju negativnim riječcama *ne* i *bez*. Npr.: *biwāfa* — nevjeran, *birahe* — besputan, itd.

BA. Ovaj je uzvik preuzet iz rumunskog jezika (gdje je slavizam), a javlja se pretežno u funkciji negacije. Odrečna riječca *ba*, koja je dinamičkog karaktera, upotrebljava se onda kad se na neko pitanje očekuje pozitivan odgovor, a odgovara se negativno, dakle, donekle suprotno od francuskog *si* (njem. doch). Prema tome, ona približno odgovara našim emfatičnim izrazima: *Ama nel* — *Ah, kakvi!* *Ma jok!* ili potencirano: *Ni govora!* *Nikako!* *Naprotiv!* *Bože sačuvaj!* itd. Uzmimo koji primjer. Najprije jedno pitanje ili jedna pretpostavka, a onda odgovor na to. *Ašundám kaj vov andás pěšće rakljá* (Čuli smo da je on sebi doveo djevojku). *Bá! Ináj čačipé!* — Ama jok! nije istina! Još jedan primjer. *Kamés te počínáv tùce šel dinára?* — Hoćeš li da ti platim sto dinara? *Bá! Mangáv trin šelá!* — Kakvi! Tražim trista! Pa i ovaj slučaj: *Bičhaldán li láce!* — Jesi li poslao njoj? *Bá, níči!* — Ne, nisam! *Bá, savó!* — Ne, kakvi!

Međutim, ovaj odrečni adverb-uzvik ne treba brkati sa jednom drugom česticom eksklamativnog obilježja, vjerovatno zamjениčkog porijekla, koja služi za isticanje i bodrenje u zapovjednom načinu, a kao enklitika lišena je akcenta. Npr.: *Xuti-ba!* — De skoči! *Dé-ba!* — Dajder! *A-ba mánde!* — Ta dodi meni! Uostalom riječci *ba* odgovara naša čestica *de* ili *der* (od *de-že*), koja je, vjerovatno, nastala od našeg glagola *djeti*. Podsjetimo se da i u srpskohrvatskom postoji regionalna uzrečica *ba* (*ban*, *bolan*) sa značenjem koje je vrlo blisko značenju ove riječce.

AFIRMACIJE. Iako negacije i afirmacije predstavljaju dvije suprotne specifičke jezičke forme, one ipak imaju nečeg zajedničkog. Zato ću ovdje, poslije izlaganja grade o raznim vidovima negacije, iznijeti i neke sažete napomene o oblicima afirmacije. Konstatovao sam već da je negacija u rromaniju predstavljena većim brojem oblika. A sada ćemo vidjeti da se i afirmacija može izraziti na nekoliko načina, zahvaljujući činjenici da potvrdne čestice u nekim dijalektima imaju svoje posebne oblike, koji su najvećim dijelom, vjerovatno, ipak zajedničkog porijekla. Srpskohrvatska afirmativna riječca *da* prevodi se na jezik rromani ovim česticama: *aj*, *haj*, *aji*, *ahi*; *ej*, *e*; *hi*, *hilo*, *si*; *va*, *ava*, (*a*, *va*). Pored toga, postoje i druga deskriptivna i perifrastična pomoćna sredstva za potvrđivanje, saglašavanje, prihvatanje, pristajanje, uvjeravanje u istinost, i sl.

AJ. Ova adverbijalna čestica u ovakvom obliku, a u samostalnoj službi, izašla je iz praktične upotrebe u gotovo svim narječjima. Međutim, ona se, s

druge strane, i do dana današnjeg održala kao prvi dio u dvije složenice. No, treba znati da je u srpskohrvatskom postoje složeni izrazi, koji su po svom sastavu njima slični. Uostalom, nema gotovo nikakve sumnje da su baš oni poslužili kao kalk (obrazac) za građenje pomenutih složenica u rromaniju. Dakle, srpskohrvatskim modalnim partikulama za afirmaciju *dakako* i *dašto* odgovaraju u svemu rromani-čestice *ajsár* i *ajsó*, koje najviše služe za potvrđivanje ličnog stava sabesjednika. Emfatični adverb *dakako* i *dašto*, porijeklom elipse, predstavljaju u stvari, pojačane oblike riječice *da*. One su sastavljene od te potvrdne riječice *da* i od upitnih čestica *kako* i *što*. Obje ove riječice su, kao što se vidi, ostaci eliptički skraćenih rečenica. Gotovo je isti slučaj i sa bosanskim provincijalizmima *jakako* i *jašta*, koji se s ovim i po upotrebi i po značenju sasvim podudaraju. Prvi član ovih složenica je uzet iz nekog stranog jezika. Ako uzmemo da ovde porijeklo od njemačkog *ja* (da), onda postaje očigledno da se oba para izraza potpuno poklapaju. Ako pretpostavimo da ona prva riječica *ja* potiče od turskog persizma *ya*, što je skraćeno od *yahod*, onda ovi regionalizmi bukvalno znače: *ili šta, ili kako*, odnosno, *nego šta, nego kako*. Naglasio sam već da je potvrdna riječica *aj* u rromaniju potpuno izgubila svoj samostalan značaj, pa da živi jedino u okviru pomenuta dva vitalna izraza. U srpskohrvatskom imamo gotovo obratan slučaj. Potvrdna čestica *da* je u živoj upotrebi, dok njene složenice, afirmativni prilozi *dakako* i *dašta*, sve više zastarijevaju i ustupaju mjesto drugim adverbijanim izrazima za potvrđivanje, kao što su: *dabome*, *naravno*, *svakako*. Idiomaticki izraz *jaštaradi* ne može se prevesti. Prevodi se samo kao upitna rečenica: *jā štā rādi? Aj so čerēl?* Afirmacijski sklop *ajsár* treba pisati sastavljeno da ne bi došlo do zabune kao, rečimo, u ovom primjeru: *Ajsár, šaj amén džáha* (*Dabome, mogli bismo ići*) *Aj, sar šaj amen džáha* (*A, kako bismo mogli ići*). U goptskom je riječica *aj-* ustupila mjesto slavizmu *da-*. Npr.: *dáso* (*dašta*), *dásar* (*dakako*).

Očigledno je da je priloška čestica *aj* starinom prava indijska riječ. Ona ima svoju potvrdu i u urdu-adverbu *han, yes, verily, truly*. *Pri tom treba držati na umu da se u tom jeziku glas h u mnogim krajevima vrlo slabo, gotovo nečujno, izgovara, ili da se pak nikako ne čuje*. A kad još uzmemo u obzir da se nazal u pojedinim jezicima svodi na poluvokal koji ide u red glasa *j*, onda nam uz malo dobre volje neće biti teško da povežemo obje čestice, *aj* i *han*, Njihova srodnost će nam izgledati još upadljivija kada utvrdimo da u rromaniju postoje i lokalizmi *hajsó* i *hasár*, a da se, s druge strane, u urdu upotrebljava emfatični afiks *hai*, koji služi kao sredstvo za pojačavanje i za potvrđivanje: *da, odista, zacijelo* itd.

Pored oblika *aj*, koji životari samo u onim dvjema složenicama, postoje i naglašene afirmativne riječice *ahí* i *ají*, koje se samostalno upotrebljavaju u svakodnevnom govoru. Čini mi se da njihov prvi dio nije identičan sa starim

potvrđnim prilogom *aj*, već da se tu prosto radi o uzvičnoj čestici *a*, kojoj se priključila riječca *hi*, a to je oblik trećeg lica jednine sadašnjeg vremena pomoćnog glagola *biti*, koji se ovdje nalazi u službi afirmacije. Uostalom, istu takvu dužnost vrši odgovarajući glagolski oblik i u srpskohrvatskom: *Jest! A, jest!* Riječca *ahí (ají)* bi se mogla pisati i rastavljeno u dva dijela, ako se baš sastoji od uzvika i afirmacije: *A hí (A jí)*. Ili je čestica *a hí* ipak složena od *aj*, *hi!* tj. od *da, jest?!*

EJ. Izgleda mi da se i ova riječca može dovesti u vezu sa prethodnom. Kako kratko *a* u urdu predstavlja jedan glas koji postepeno prelazi u grupu glasa *e*, može se uzeti da se starina rromani-riječce *ej* nalazi u pomenutoj, emfatičnoj čestici *hai* (jest ili je), koja ponekad vrši dužnost adverbza za afirmaciju. Međutim, kojiput se desi da se riječca *ej* svede na sam vokal *e* jer ovaj apsorбира završno *j*. Toj, tako dobijenoj, rromani-riječci *e* slučajno potpuno odgovara i srpskohrvatska potvrđna čestica *e* (romanizam), po obliku i naglasku, po značenju i po upotrebi. Ona potiče, po svoj prilici, od ital. *è* (jest).

HI. Ova riječca, koja se van Bosne i Hercegovine javlja paralelno i u obliku *si*, predstavlja treće lice jednine pomoćnog glagola *biti*, pa prema tome znači *jest (jeste)* ili *je*. Goptski *hílo* je treće lice jednine muškog roda sadašnjeg vremena. Rekao sam već, taj glagol obavlja i afirmativnu funkciju, a sada moram da tu konstataciju dopunim napomenom da je ta njegova uloga u rromaniju ograničenija nego u srpskohrvatskom. Ovdje, naravno, ne dolazi u obzir okolnost da se glagolski oblik *hi* isto tako često pojavljuje i u značenju: *ima, postoji, nalazi se*. Ako treba da se afirmacija jače podvuče, onda se riječca *hi* ili *si* udvaja, kao i u srpskohrvatskom: *hi, hi! si, si!* Evo nekoliko mješovitih primjera. *Hi li vov túte?* — Je li on kod tebe? *Hi* (jest). Oblik *hi (si)* upotrebljava se u rromaniju za treće lice i u jednini i u množini, dakle, u značenju *je (jest)* i *su (jesu)*. *Hi li von túte?* — Jesu li oni kod tebe? *Hi (Jesu)*. Kako je u rromaniju prošlo vrijeme sintetički složeno, dakle, i bez pomoći glagola *biti*, onda tu riječcu *hi* nema mjesta. *Sah li vov túte?* — Je li on bio kod tebe? *Sah!* (Bio je).

Kad se u srpskohrvatskom na neko pitanje dobije potvrđan odgovor, onda se umjesto riječce *da* ponegdje radije ponovi glagol iz upitne rečenice. Eto to pravilo važi u još većoj mjeri i za rromani-jezik, što ću pokazati na nekoliko primjera. Poslužiću se glagolom *ládav* (selim, odselim), upor. urdu: *lâdnâ*, to be put on (a load). Na pitanje: *Lâdeh li?* — Seliš li? pozitivan odgovor glasi: *Lâdav* (selim), a na pitanje: *Laglân li* (Jesi li odselio)? odgovara se potvrđno: *Laglém* (Odselio sam). Upitamo li nekog da li će seliti: *Kam-lâdeh?* — Hoćeš li seliti? on će nam u pozitivnom slučaju dati kratak odgovor: *Kam*, tj. *Ću*, što je skraćeno od pomoćnog glagola za građenje vremena *kamám* — hoću. Analogan je slučaj sa modalnim pomoćnim glagolima: *Šaj lâdeh?* — Možeš li seliti? Odgovor: *Šaj* — Mogu. Na pitanje: *Kaméhah li te*

ládeh? — Bi li htio da odseliš? afirmativno se odgovara ovako: *Ka mámah* — Htio bih.

Kod složenih verbalnih lokucija ponavlja se u potvrdnom slučaju opet samo glagol. Na pitanje: *Diján li vórba?* — Jesi li govorio, bukvalno: Jesi li dao govor? potvrđan odgovor glasi: *Dijém* — Dao sam. *Čhutén li sáma?* — Jeste li pripazili? bukvalno: Turiste li pažnju? pozitivno se odgovara: *Čhutám* (Turili smo). Isti je slučaj i kod idiomatskih izraza koji su složeni s partikulama: *Lijáh li leh anglál?* — Je li ga on prestigao? bukvalno: Je li uzeo njega od naprijed! Odgovor je kratak: *Lijém*, bukvalno: Uzeo sam. Dakle, ponavlja se glagol nepotpunog značenja.

Našem izrazu: *Je li de* odgovara u rromaniju *Hi de*. U red pojačanih afirmacija u gurbetskom rromaniju u Bosni i Hercegovini mogu se računati između ostalih: *Si, béli!* Pa ja! upor. tur. *belli* — sigurno. Hi, tobe! (arabizam). Osim toga, postoji u rromaniju, kao i u srpskohrvatskom, izvjestan broj izraza, adverbijalnih obrta i sklopova koji služe za uvjeravanje, potkrepljivanje, zaklinjanje, i sl. *Hi, pemođi!* — Jest, duše mi! bukvalno: Jest, na moju dušu! Zatim: *Čaćimáha!* što znači: Zaista, bukvalno: S istinom! Pa: *Te meráv!* — Da umrem (ako nije tako), *Si, batár!* itd.

VA (AVA; A, VA). Na kraju da navedem i prostu česticu *va* (*ava, a, va*), što znači *da*. Evo što povodom nje kaže Paspati: *Va, ind, Oui. . . Skr. va, ind. a particle of comparison (as, like so) asseveration or confirmation, (indeed, even, very), a conjunction (and), an expletive. The v is sometimes changed to b, and the word is read ba.* Ta riječca *va* najčešće je nepoznata u nekim govorima vlaške grupe, jer pretežno pripada rječniku arlijskih govora. Njena upotreba je vrlo prosta. *Tumaró nájtiknedér phral, si li olé kher?* — Ima li vaš najmlađi brat kuću? bukvalno: Vaš najmlađi brat, je li ga kuća? *Va!* Jest! tj. ima! U prvoj rečenici treba posvetiti pažnju jednoj interesantnoj sintaksičkoj pojavi. Zbor je o redu riječi koji unekoliko podsjeća na galsku konstrukciju s obzirom na činjenicu što bismo očekivali da ona prva rečenica dode tek na drugo mjesto. Dakle, neka vrsta anakolutskog rečeničnog sklopa. *Čićá li ov paní?* — Je li on nasuo vode? *Va, čičá* — Da, nasuo je. *Da li voj bičhavél así purí daj lové?* — Da li ona šalje staroj majci para? *Va, bičhavél* — Da, šalje. *Da li pudindán i zamudardán i jag?* — Jesi li dunuo u ugasio? (bukvalno: ubio) vatru? Na to se može ukratko odgovoriti i riječcom: *Va!*

Afirmacija *va* naoko liči na negaciju *ba*. Međutim, do neke pometnije gotovo i ne može doći, prvo, što su obje riječce različito akcentovane, a drugo zbog činjenice što se *ba* upotrebljava u vlaškociganskom, a *va* većinom u arlijskom dijalektima. Istina, riječca *va* se vidno propruća odmahivanjem glavom. mahanjem glave s lijeva na desno, što kod vlaških Cigana simboliše negiranje,

Čestice za afirmaciju su, kao i čestice za negaciju, u stvari skraćénice, mahom, kratke proste riječce, eliptički zbijeni izrazi za čitave rečenice.

Komparaciona grada za urdu i perzijski crpljena je iz ovih knjiga:

St. Clair-Tisdall, Hindustani Conversation-Grammar, J. Groos, Heidelberg.

T. Grahame Bailey, Teach Yourself Hindustani, The English Universities Press Ltd. London.

A. Seidel. Prakt. Grammatik der neupersischen Sprache, A. Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig.

F. Sattler, Deutsch-persisches Konversationswörterbuch, A. Hartleben's Verlag, Wien und Leipzig.

Al. Paspati, Etudes sur les Tchinghianés, Imprimerie Ant. Koroméla, Constantinople.

